

Pierre Hadot, lector de l'antiguitat clàssica: la contemporaneïtat de la vida filosòfica*

ANTONI BOSCH-VECIANA

Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull

Grup de Recerca «Filosofia i Cultura» (Universitat Ramon Llull)

Grup de Recerca «EIDOS Hermenèutica, platonisme i modernitat» (Universitat de Barcelona)

abosch12@xtec.cat

Article rebut el 30 de novembre de 2009 i acceptat el 25 de gener de 2010

Pierre Hadot, a reader of classical antiquity: the contemporary nature of the philosophical life

Abstract

The following text is taken from the Catalan Philosophy Society's inaugural address of 2009-2010, which was dedicated to the writings of philosopher and scholar Pierre Hadot and delivered to the Society's members at the Institute of Catalan Studies on Wednesday 25 November 2009. The text, which includes number of structural changes as well as fragments from Dr. Hadot's own writings, focuses on the particular identity of the Hadot reader: a reader who would be drawn to Hadot's understanding of ancient philosophy as a *way of living* and of the philosophical life as a series of *spiritual exercises*, which informed Hadot's choice of readings and is reflected in his studies of philosophy from classical antiquity to the present day.

Key words: Pierre Hadot (1922-2010), Classical Antiquity, Philosophy.

Resum

Aquest text reproduïx, amb algunes modificacions bastant significatives i amb fragments afegits extrets de l'obra del mateix professor Pierre Hadot, el de la lliçó inaugural del curs 2009-2010 de la Societat Catalana de Filosofia, pronunciada el dimecres 25 de novembre de 2009, a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, dedicada al seu pensament. Aquesta lliçó vol posar en relleu el potencial lector de l'obra de Pierre Hadot. La seva obra transita de l'antiguitat clàssica grecoromana fins al nostre present contemporani. És gràcies a la seva lectura de la filosofia antiga com a *manera de viure* i de la vida filosòfica com a *exercici espiritual* allò que permet al professor Hadot resseguir l'itinerari lector d'aquesta comprensió de la filosofia, des de l'antiguitat clàssica fins al present contemporani. S'estudien les arrels del seu pensament i el moviment lector que aquest genera en els camps de la filosofia i la literatura.

Paraules clau: Pierre Hadot (1922-2010), Antiguitat clàssica, Filosofia.

* El professor P. Hadot moria el 24 d'abril de 2010, als 88 anys. Volem oferir aquest text a la seva memòria. Els lectors hauran de fer-se el càrrec que el text d'aquesta lliçó inaugural, que ja estava en curs d'edició, no ha estat alterat a causa d'aquesta pèrdua tan sentida.

Senyores i senyors,
Amics,

És per a mi un goig i un honor poder pronunciar la lliçó inaugural de la Societat Catalana de Filosofia d'aquest curs acadèmic 2009-2010, i fer-ho en aquest marc admirable de la seu actual de l'Institut d'Estudis Catalans, una obra arquitectònica del segle XVII, que fou construïda com a Casa de la Convalescència de l'antic Hospital de la Santa Creu.

Abans que res, voldria agrair de tot cor als membres de la Junta de la Societat Catalana de Filosofia —i, en particular, al seu President, el Dr. Ignasi Roviró— el fet d'haver-me encomanat confiadament aquest encàrrec. Miraré de correspondre-hi amb aquella competència de què en sigui capaç i amb aquella passió amb què vivim la filosofia els qui ens hi arrece-rem. També a tots vostès, que s'han pres la molèstia de venir a aquest acte, en una hora com aquesta, tant a tocar de la jornada de treball, els en dono sentidament les gràcies. Prou que ho sabem: la filosofia, com l'òliba, em- pren el vol als capvespres.

1. Introducció

Vivim en un capvespre. Som lluny d'aquella «època daurada de la seguretat» de què parlava Stefan Zweig al començament del seu llibre intitulat *El món d'ahir*. Amb aquesta expressió Zweig es referia, com és obvi, al món en el qual va ser educat, al món anterior a la primera guerra mundial. Justament Pierre Hadot naixia pocs anys després de la primera guerra mundial, el 1922, a París. Els seus pares hi eren refugiats d'ençà del 1914, després d'haver deixat, a peu, Reims, la seva ciutat natal. Al cap d'un mes de néixer el seu fill Pierre, tota la família va retornar a Reims, una ciutat destruïda del tot pels bombardeigs. Fins al 1945, Pierre Hadot visqué a Reims, en el període difícil d'entre guerres. El món estava desolat, i mancat de recursos. Tanmateix, enmig d'un món tan trasbalsat, encara hi hagué homes i dones que tingueren el coratge de sobreposar-s'hi. Pierre Hadot fou un d'ells. Visqué i s'educà en aquells anys, plens de tantes dificultats i sense mitjans de cap mena. I, com tants d'altres, gràcies a un treball esforçat d'autodisciplina personal, assolí un bagatge intel·lectual i una fortalesa espiritual avui poc corrents.

De fet, vivim, d'ençà de finals del segle XIX, en aquella hora en què l'òliba d'Atena, la deesa de la raó, ha d'emprendre el vol, i ho ha de fer com ho fan les òlibes: silenciosament, i amb una atenció extrema en la seva mirada. Vivim en un present en què potser més que mai ens cal la filosofia perquè, immersos com estem en el que l'antropòleg Lluís Duch ha anomenat «final *d'un* món», ens cal repensar a fons la desorientació present, i això per tal de desbrossar camins o obrir-ne de nous a través dels quals ens sigui possible orientar-nos en el present. I és per això que ens cal

el treball esforçat i conjunt de la raó i de la sensibilitat. Ens cal, doncs, viure i pensar d'una manera nova i creadora, en la qual s'entrellacin el pensament i la vida.

Aquesta situació de «final d'un món» fou pressentida i preanunciada ja d'ençà de finals del segle XIX. La sensibilitat i la intel·ligència d'homes prou ben significats en diversos camps de la cultura europea així ho posaren en relleu: Baudelaire, Canetti, Hofmannsthal, Jacobsen, Mahler, Mallarmé, Mann, Musil, Nietzsche, Rilke, Schönberg, Svevo, Zweig, i un llarg etcètera. Si anéssim resseguint les obres de tots aquests autors, ens adonaríem com tots ells parlen d'aquell present —el seu present— com d'un present marcat per *l'esmicolament del sentit* i, fins i tot, caracteritzat per *la pèrdua del sentit*, d'aquell *sentit* que, almenys fins aleshores, havia fet possible que es pogués comprendre ordenadament la realitat. Els més lúcids començaven a discernir en aquell present l'inici d'un «final d'un món».

En aquest «final d'un món», en el qual encara avui ens trobem immersos de ple —i que l'anomenada «crisi econòmica» fa ben patent—, la filosofia és reptada a trobar les *paraules* que puguin dir significativament el món (i, doncs, ordenar-lo), paraules que siguin autènticament guariadores per tal com atorguin *orientacions significatives* per al present d'avui. Si la filosofia no emprèn la tasca d'emparaular el món que té al davant, la filosofia haurà arribat a la seva fi. I aleshores podríem parlar —com alguns ja ho fan o ho han fet— de «la fi de la filosofia» perquè, de fet, ja no hi hauria paraules ni, en conseqüència, res a dir, i ni tan sols hi hauria *món, el nostre món*, al davant nostre.

Tot aquest treball imprescindible de la filosofia, tota la manera de viure que comporta aquest treball filosòfic, topa frontalment amb els interessos que guien i estructurin el nostre present. Em refereixo al guany i al profit, tan cotitzats avui en el mercat, i també, és clar, en el mercat de la cultura. Avui, certament, la filosofia és vista com una activitat gens rendible o gairebé gens rendible. I, de fet, tenen raó els qui així la valoren des dels paràmetres del guany i del profit. Això no és pas d'ara. Ja en els seus orígens grecs, la filosofia, entesa com a *vida filosòfica*, es comprenia no pas com a vida activa sinó com a *vida de contemplació (bíos theôretikós)*; lluny, doncs, del terreny del guany i del profit, almenys dels guanys i dels profits materials. D'això n'hauríem d'exceptuar algun cas, més aviat anecdòtic i propagandístic, com és ara el cas de Tales de Milet,¹ i algun altre.

Pierre Hadot, quan el 27 de setembre de 2002, l'any en què havia complert els vuitanta, li fou conferit, en l'edifici parisenc de la Sorbona, un doctorat *honoris causa* de la Universitat de Laval (Québec), pronunciat

1. Vegin ARISTÒTIL, *Política* I, 1259a6 i ss.

un discurs (*Réponse de Monsieur Pierre Hadot*)² en el qual també assenyala aquesta situació present de la filosofia. Ben particularment es referia a la història de la filosofia antiga i, en general, al llegat de l'antiguitat clàssica:

«Cette discipline, me semble-t-il, sera à la longue, gravement menacée, dans un monde capitaliste et technicien où ne comptent que le rendement et le profit. Car, dans la perspective de l'Université moderne, l'histoire de la philosophie antique, si elle est faite sérieusement, n'est guère rentable. D'ailleurs, l'atmosphère générale de l'époque conduit, me semble-t-il, à la disparition progressive de ce que j'appellerais un rapport scientifique et objectif avec l'héritage antique, disparition qui s'explique par un phénomène très grave: la tendance que l'on peut observer dans notre monde contemporain à la perte du sens historique. Elle peut conduire à un manque d'intérêt total pour l'héritage de l'Antiquité. On ne perçoit plus la présence du passé dans le présent, on ne sait plus à quel point le présent s'explique par le passé».³

Pierre Hadot creu convençudament que, malgrat les dificultats, cal tenir sempre present tot allò que el món antic ens ha transmès a través dels seus textos filosòfics:

«Notre monde moderne aurait besoin de réapprendre les leçons de la philosophie antique. Dans ce monde où tout se vend, même les hommes, dans ce monde où des chefs d'État n'hésitent, sans scrupule et avec une parfaite bonne conscience, à provoquer la mort d'enfants innocents, ne faudrait-il pas retrouver la mémoire et le sens de ces mots de Sénèque: «L'homme, cette chose sacrée pour l'homme»».⁴

Enmig d'un present que viu una problemàtica de tant abast i de tanta profunditat, demanar una lliçó inaugural a algú que es dedica a l'estudi de la filosofia antiga no pot deixar de causar, almenys, de ben segur, a alguns, una certa perplexitat. A vostès els podria dir que inicialment me'n va causar a mi mateix; però si els digués això, no diria la veritat. Perquè en el moment mateix que em varen demanar que acceptés de pronunciar la lliçó inaugural d'avui, de seguida em va semblar bé de parlar de Pierre Hadot, un estudiós agudíssim de la literatura de l'antiguitat grecoromana (però no només d'aquesta literatura); un estudiós avui de gran renom internacional i cada vegada més llegit arreu del món (sabem que també a la Xina i al Japó estan traduïnt les seves obres). A Catalunya potser encara és una mica desconegut, fins i tots en àmbits de treball filosòfic i, més que

2. Pierre HADOT, «Réponse de Monsieur Pierre Hadot», en Jean-Marc NARBONNE et Paul-Hubert POIRIER (drs), *Gnose et philosophie. Études en hommage à Pierre Hadot*, Paris-Québec: Vrin-PUL 2009, 11-15.

3. Pierre HADOT, «Réponse de Monsieur Pierre Hadot», 13-14.

4. *Ibidem*, 15.

res, segurament és encara poc llegit. Aquesta lliçó és una manera de donar a conèixer una mica més, a Catalunya, l'obra i el pensament del professor Pierre Hadot. Per això, volgudament, en el segon punt («Pierre Hadot, lector de l'antiguitat clàssica»), hi abunden detalls de la seva biografia intel·lectual, que pretenen ajudar-ne el seu coneixement. Per la meua banda, si vaig veure clar de parlar avui de Pierre Hadot és, en part, perquè, de feia temps, era un autor amb qui compartia el goig per la cultura —per la cultura en general—, i també, perquè, en particular, amb ell compartia el goig per la cultura grecoromana. És prou conegut de tots vostès que mai no he escrit res sobre un autor contemporani. Sempre he escrit —millor dit: *gairebé* sempre he escrit— sobre textos o autors del món grecoromà. Amb Pierre Hadot faig la primera excepció; i ho faig, precisament, perquè el seu treball em sembla excepcional. Aquesta apreciació la comparteixo amb molts altres autors. L'any 2007, l'École Normale Supérieure de París, conjuntament amb altres institucions, li va dedicar tota una jornada, com amb anterioritat, en els anys precedents, l'havien dedicada als professors Jean Wahl (2005) i Jean Hyppolite (2006).⁵ **

5. El dia 1 de juny de 2007, a la seu de l'École Normale Supérieure de París, tingué lloc una jornada d'estudis dedicada a Pierre HADOT: «*Pierre Hadot et la philosophie française contemporaine: l'enseignement des anciens et l'enseignement des modernes*». Aquesta jornada fou promoguda pel Centre international d'étude de la philosophie française contemporaine (Ciepfc, ENS, Département de philosophie), dins la sèrie «Passseurs», en col·laboració amb el Centre Littérature et morale (ENS). Així mateix, fou organitzada per Jean-Charles DARMON (Universitat de Versailles - Institut universitaire de France/ENS), Arnold I. DAVIDSON (Universitat de Chicago i Universitat de Pisa) i Frédéric WORMS (Universitat de Lille III, CIEPFC, ENS). De moment, les conferències i les presentacions d'aquella excel·lent jornada —en la qual participà presencialment el professor Pierre HADOT, amb una entrevista realitzada per Arnold I. DAVIDSON— no han estat editades en paper. Només disposem de l'àudio de les conferències [en línia, 23-11-09] dins la web de l'École Normale Supérieure (<http://www.diffusion.ens.fr>). Respecte de la gran repercussió de l'obra de Pierre HADOT arreu del món, cal accedir a la presentació que Michael CHASE, bon coneixedor de Pierre HADOT i el traductor a la llengua anglesa de moltes de les seves obres, va fer en aquesta jornada: «*Pierre Hadot d'Occident en Orient: une approche statistique*» (vegin la web esmentada).

** Nota addicional (a la nota anterior). Una setmana i mitja abans que s'esdevingués el decés del professor Pierre Hadot, es presentava, a la Biblioteca de l'École Normale Supérieure de París, el 12 d'abril de 2010, en presència del mateix professor Pierre Hadot, el llibre d'ARNOLD I. DAVIDSON et FRÉDÉRIC WORMS (dirs.), *Pierre Hadot, l'enseignement des antiques, l'enseignement des modernes* («Les rencontres de Normale Sup»), ouvrage publiée avec le soutien du Collège de France, Paris: Éditions Rue d'Ulm-Presses de l'École Normale Supérieure 2010), el qual conté els textos íntegres de les conferències pronunciades en la jornada de l'1 de juny de 2007, a la qual hem fet referència en la nota anterior. El nostre text, ja en curs d'edició, no ha pogut incorporar les citacions extretes d'aquell volum, cosa que ens hagués complagut extraordinàriament. Nosaltres ens hem servit dels àudios d'aquelles conferències, tal com hem advertit en la nota precedent. En el llibre editat pels professors Arnold I. Davidson i Frédéric Worms a penes hi ha modificacions en relació als àudios de les conferències pronunciades en aquella jornada i, en tot cas, en res afecta el nostre text inaugural.

Quan a finals dels anys noranta vaig començar a llegir i a estudiar Pierre Hadot amb motiu de la redacció de la meua tesi de doctorat, he de confessar que se'm va fer un autor enormement interessant, i m'adonava clarament com ell donava un sentit nou a l'estudi del món antic i com els autors antics que ell treballava (Victorinus, Porfiri, Sòcrates, Plató, Epictet, Marc Aureli, Lucreci; i més que cap altre Plotí) adquirien una lluminositat que ens els feia més intel·ligibles. El seu treball de lectura dels textos de la literatura grecoromana, em va resultar exemplar. La seva preparació filològica i el seu treball exegètic cercaven el sentit de cada text, i ho feia a través fonamentalment de la crítica textual, la crítica literària i l'estudi de les formes. A tots els seus oients i als seus lectors ens redescobria el sentit antic més original de «filosofia» i ens el brindava a la nostra consideració present. Ens feia comprendre «la filosofia» com «una manera de viure» inseparablement trenada en «una manera de pensar». I ens descrivia aquesta «manera de viure» com un «exercitar-se» constantment en la construcció d'un mateix; una «exercitació continuada» a la qual hi imposà el nom d'«exercicis espirituals»,⁶ expressió que el mateix Pierre Hadot ens diu que adoptà a partir de la lectura del llibre de George Friedmann, *La Puissance et la sagesse*.⁷

Pierre Hadot ha posat en relleu que la filosofia —sobretot la filosofia antiga—, en ser interpretada des d'una rigorosa anàlisi exegètica, té una potència de transformació extraordinària: la filosofia té la força de sacsejar la consciència humana de cada present i, en conseqüència, també del nostre present, de cara a dotar-lo d'una actualitat de sentit, de cara a fer possible de viure'l significativament. La filosofia, compresa com una «manera de viure», esdevenia, d'aquesta manera, una qüestió sempre actual, una qüestió contemporània; contemporània, tant en relació al segle XX-XXI com en relació al nostre present hodiern. L'antiguitat permetia, doncs,

6. En relació a l'expressió *exercices spirituels* cal tenir en compte el que n'ha dit el mateix Pierre Hadot: «Le mot “exercices spirituels” a été fortement discuté, même par ma chère collègue et amie Sandra Laugier, dans une séance du Collège philosophique consacrée à mes travaux. Comme je le disait la première fois que l'ai écrit à ce sujet, *ce n'est pas “de bon ton”*. Pourtant un certain nombre de philosophes l'ont accepté assez facilement, ainsi, à propos même de Platon, mon collègue Luc Brisson, ou encore Michel Onfray, qui professe un matérialisme hédoniste» (Pierre HADOT, *La philosophie comme manière de vivre*. Entretiens avec Jeannie CARLIER et Arnold I. DAVIDSON (Itinéraires du savoir), Paris: Albin Michel 2001, 150). El subratllat en cursiva és nostre.
7. El fragment que inspirà Pierre Hadot es troba en G. FRIEDMANN, *La Puissance et la sagesse*, Paris: Gallimard 1970, 359. Cf. Pierre HADOT, *Exercices spirituels et philosophie antique* (Bibliothèque de l'évolution de l'humanité, 41), nouvelle édition revue et augmentée, Paris: Albin Michel 2002, 19-22. Aquest volum de Pierre Hadot ha tingut moltes edicions. Nosaltres ens servim de l'edició ampliada de 2002. La primera edició és del 1981 i es publicà dins la col·lecció *Série antiquité* (núm. 88), d'*Études augustiniennes* (Paris); la segona edició, del 1987, es publicà dins la mateixa editorial i col·lecció *Série antiquité* (ara amb el núm. 118).

brindar-nos una comprensió nova del que és la filosofia, del que és «filosofar»; un sentit que ens permetia i ens permet, enmig d'aquest «final d'un món» que estem vivint, articular el *logos* i la *vida*, convidant-nos a viure amb una mirada nova, una mirada des de dalt, capaç de dotar de *sentit* el tot de la vida.

2. Pierre Hadot, lector de l'antiguitat clàssica

Pierre Hadot, ha estat i és encara un estudiós incansable del pensament antic. Mai no ha parat de treballar en els processos i en el sentit de tot el que ha estat i ha significat el món del pensament antic. Ell mateix ho remarca quan ens exposa les *Orientations générales* dels seus estudis i de la seva activitat acadèmica:

«Mes travaux et mon enseignement se sont rapportés pour l'essentiel au vaste mouvement de la pensée antique dans lequel, du IVe siècle avant J.-C. au VIe siècle de notre ère, sont venus se fondre successivement l'hellénisme, l'esprit romain et finalement le christianisme».⁸

De tot aquest procés històric, a Pierre Hadot, li han interessat particularment —així ens ho ha referit—⁹ els fenòmens següents: primer, la profunda transformació del pensament grec a l'època hel·lenística i romana (sobretot: el naixement de l'espiritualitat, el naixement d'una teologia i d'una exegesi sistemàtiques; i el naixement de la mística filosòfica); segon, l'aparició, en el món romà, d'una ciència i d'una filosofia (és a dir, un procés d'adaptació d'allò específicament grec a la mentalitat romana); i, tercer, l'encontre entre l'hel·lenisme i el cristianisme (i la seva contaminació).

2.1 El mètode històric-crític, una eina de lectura indefugible

Amb tota raó ens cal comprendre Pierre Hadot com a lector minuciós i, al mateix temps, profund, d'uns textos sovint molt difícils d'interpretar, els quals, només a través d'una metodologia molt rigorosa, d'un altíssim valor filològic, ell mateix ha pogut rellegir d'una manera nova, impulsant-ne un sentit nou, el més proper a l'original que ell, en tant que exegeta, hagi pogut determinar. L'exegesi és del tot imprescindible per a comprendre tots aquells moviments espirituals. Així ens ho exposa en el mateix text de les *Orientations générales* que acabem d'esmentar:

«Dans le brassage sans précédent de traditions, de religions, de langages et d'idées qui s'est opéré alors, se sont élaborés les formes de pensée, les symboles,

8. Pierre HADOT, *Titres et travaux de Pierre Hadot*. Edició privada. París: Collège de France 1981, 7.

9. *Ibidem*, 7-9.

les images, qui ont marqué d'une empreinte indélébile la pensée de l'Occident: patrimoine spirituel toujours vivant dans la conscience moderne, mais qu'elle ne peut plus comprendre immédiatement sans le secours d'une exégèse». ¹⁰

En les *Réflexions méthodologiques* que Pierre Hadot ens brinda sobre la manera com cal abordar els textos de l'antiguitat, insisteix en la necessitat de conèixer el «sentit literal» dels textos, per tal de disposar d'un sentit bàsic a partir del qual es pot anar més a fons, però mai sense una recerca sobre allò que el text deia (i volia dir) en el seu origen. En aquest sentit, resulta ben il·lustratiu aquest seu fragment:

«Au cours de toutes ces recherches, j'ai été amené plusieurs fois à réfléchir sur les problèmes que pose la compréhension des oeuvres des auteurs antiques. Quel est le vrai sens d'une oeuvre? Le sens que l'auteur a voulu lui donner ou le sens que nous croyons ou que nous voulons trouver en elle? Augustin lui-même, au livre XII des *Confessions* [...] résolvait le problème en affirmant que tous les sens que nous trouvons ont été voulus par l'auteur sacré, parce qu'il a écrit de manière à rendre son texte susceptible d'une multitude d'interprétations. Et il est bien vrai qu'il est toujours possible et légitime de découvrir dans un texte une pluralité de sens [...]. Mais il n'en faut pas moins se rendre compte que cette démarche d'interprétations «polysémique» est l'héritière, consciente ou inconsciente, de la pratique antique de l'exégèse allégorique si, comme le dit Musil, cité par P. Veyne, on entend par «allégorie», l'état d'esprit où les choses prennent plus de signification qu'il ne leur en revient honnêtement. Quoiqu'il en soit, il me semble que l'on ne peut déceler le «non-voulu» que si l'on a reconnu le «voulu». Il est absolument indispensable de tendre vers la reconstitution d'un sens «littéral», d'un sens de base, auquel on pourra se référer pour déceler ensuite les sens dont l'auteur n'a pas été conscient». ¹¹

En relació a la metodologia exegètica, ¹² no podem passar per alt un text del tot significatiu que Pierre Hadot escriví en l'*Avant-propos* del seu voluminós estudi sobre Marc Aureli intitulat *La citadelle intérieure*. ¹³ En aquest text es refereix a la necessitat d'un mètode filològic rigorós, al mateix temps que fa una crítica molt dura («je déteste») ¹⁴ a alguns mètodes

10. *Ibidem*, 7.

11. Pierre HADOT, *Titres et travaux de Pierre Hadot*, 11-12.

12. Pel que fa al mètode de Pierre Hadot: Arnold I. DAVIDSON, *Introduction: Pierre Hadot and the Spiritual Phenomenon of Ancient Philosophy*, en: Pierre HADOT, *Philosophy as a Way of Life. Spiritual exercises from Socrates to Foucault*. Edited with an introduction by Arnold Davidson. Translated by Michael CHASE, Oxford-New York: Blackwell 1995, 2-19.

13. Pierre HADOT, *La citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*, Paris: Fayard 1992 (19972). Citarem l'edició de 1992.

14. Arnold I. DAVIDSON, en la seva conversa pública amb Pierre Hadot que realitzà en la *Jornada Pierre Hadot* (cf. nota 5), subratllà com Pierre Hadot mai, en cap dels seus textos (ni personalment), no ha utilitzat aquest «je déteste», que, per tant, ha de ser llegit amb una força extraordinària.

que no deixen vehicular ni, en conseqüència, comprendre el sentit del text original —tot i que pretenen transmetre'l—, i que no fan res més que lliurar-se a un parlar de «*n'importe quoi à propos de n'importe quoi!*». Llegim-lo:

«Je déteste ces monographies qui, au lieu de donner la parole à l'auteur et de rester près du texte, s'engagent dans des élucubrations obscures qui prétendent réaliser un décodage et révéler le non-dit du penseur, sans que le lecteur ait la moindre idée de ce que ce penseur a réellement «dit». Une telle méthode permet malheureusement toutes les déformations, tous les gauchissements, tous les «coups de pouce». Notre époque est captivante pour bien des raisons, mais, trop souvent, on pourrait la définir, au point de vue philosophique et littéraire, comme l'ère du contresens, sinon du calembour: n'importe quoi à propos de n'importe quoi!». ¹⁵

Quan Pierre Hadot parla del present com de *l'ère du contresens* ho fa sabent que els contrasentits i les incompresions han estat presents al llarg de la història de l'exegesi. I també sap que dels contrasentits n'han sorgit nous conceptes, sense que per això suposi que calgui justificar aquells contrasentits sinó més aviat ubicar-los amb cura a l'interior de la recerca del sentit (originari) d'un text:

«On voit donc que, dans cet univers de pensée, l'erreur est le résultat d'une mauvaise exégèse, d'un contresens et d'une incompréhension. [...] Mais il doit constater un fait: ce sont les contresens et les incompréhensions qui, très souvent, ont provoqué une évolution importante dans l'histoire de la philosophie, et qui, notamment, ont fait apparaître des notions nouvelles». ¹⁶

Tot això fa que Pierre Hadot demani al filòsof de l'antiguitat i també al del període medieval una cautela extrema per tal de no cercar sistemes allí on no hi són, i això perquè precisament els seus autors no han tingut la voluntat de construir sistemes filosòfics:

«Il apparaîtrait donc que c'est avec la plus grande prudence que l'historien de la philosophie doit appliquer l'idée de système pour comprendre les oeuvres philosophiques de l'Antiquité et du Moyen Âge. Toute démarche philosophique n'est pas systématique au sens kantien ou hégélien». ¹⁷

De fons hi ha tot un debat hermenèutic que arrenca de lluny. En aquest debat també hi ha pesat molt la posició hermenèutica nietzscheana i les seves conseqüències nihilistes que Pierre Hadot combat. En efecte,

15. Pierre HADOT, *La citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*, 10.

16. Pierre HADOT, «Philosophie, exégèse et contresens», *Akten des XIV. Internationalen Kongress für Philosophie*, t. 1, Universität Wien: Wien 1968, 337-338.

17. *Ibidem*, 338.

en el *Préface* que confeigí el 1990 per a traducció al francès de l'excel·lent obra d'Ernst Bertram sobre Nietzsche —que en francès porta per títol *Nietzsche: Essai de mythologie* (Paris: Le Félin 2007)—, Pierre Hadot hi discuteix amb vehemència argumentativa la coneguda frase de Nietzsche que Bertram recull en la *Introduction* (intitulada *Introduction: Légende*) del seu llibre:

[Nietzsche:] «Un même texte tolère d'innombrables exégèses. Il n'y a pas d'exégèse exacte».¹⁸

En aquest mateix context,¹⁹ el professor Hadot afirma que la mentalitat que defensa el caràcter il·lusori de l'objectivitat històrica es permet tota mena de llibertats exegetiques i de traducció, i això perquè, segons aquesta mentalitat, resulta impossible i irrellevant saber allò que l'autor hagi volgut dir. A més, aquesta mentalitat recolza en el fet de considerar tot escrit com una realitat autònoma respecte del seu autor i, en conseqüència, oberta a moltes lectures i intepretacions. Precisament Hadot avorreix aquelles hermenèutiques que ignoren l'exegesi, això és: que *interpreten* el text sense tenir present el que el text *diu*. Pierre Hadot sosté que aquesta mentalitat no és res més que una «regressió maldestra» (*régression malheureuse*)²⁰ que gira altra vegada la seva mirada «aux procédés les plus artificiels et les plus arbitraires de l'allégorie»,²¹ tal com aquesta es practicava en el món de l'antiguitat.

El professor Pierre Hadot ens adverteix que, si aquests mètodes s'universalitzen, la nostra memòria històrica serà destruïda i, amb ella, allò que constitueix les arrels del nostre present:

«Si l'on continue dans cette voie, si ces méthodes se généralisent, nous en viendrons à nous couper de nos racines historiques et nous remplacerons la mémoire du passé par une mythologie ou une phraséologie fantastiques».²²

El text del professor Hadot continua tot posant en relleu la seva oposició radical a la visió exegetica de Nietzsche perquè no tota *lectura* recolza en el sentit (o en els sentits) que exegeticament el text *té* o *pot arribar a tenir*. En pot tenir més d'un, però no pas tots els que la nostra interpretació pot arribar a suggerir (des del nostre present); cal adreçar-se al *present* del text, és a dir, a l'origen del sentit volgut en el text original:

«Nietzsche a tort. Il faut poser fermement le principe opposé: «Un même texte ne tolère pas toutes les exégèses. Il y a des exégèses valides et des exégèses inadmissibles»».

18. HADOT, *Préface*, 33 (també en: BERTRAM, *Nietzsche*, 57).

19. HADOT, *Préface*, 33.

20. *Ibidem*.

21. *Ibidem*.

22. *Ibidem*.

La distància que ha de cobrir el sentit d'un text per tal de transitar des del seu present fins al nostre present actual, l'exegega (i, és clar, el filòsof intèrpret de l'antiguitat clàssica) l'ha de recórrer amb un acurat sentit històric:

«L'exigence d'objectivité ne doit jamais disparaître. Autrement dit [...] on ne peut traiter un texte ancien comme un texte contemporain, on risque d'en déformer complètement le sens. C'est souvent l'erreur des philosophes analytiques de traiter les philosophes sans aucun recul historique. [...] Il me semble que la première qualité d'un historien de la philosophie, et sans doute d'un philosophe, c'est d'avoir le sens historique».²³

Com ja hem assenyalat, Pierre Hadot ha dut a terme aquest treball exegetí rigorós de manera brillant. Segons ell mateix ha escrit, els seus grans referents en la metodologia exegetica i històrica foren, sobretot, Pierre Courcelle i Paul Henry. El jesuïta belga Paul Henry (1906-1984) ensenyava a l'Institut Catòlic de París, on hi estudià Pierre Hadot. Paul Henry ha estat un dels grans editors del *Corpus plotinianum*. Efectivament, conjuntament amb H.-R. Schwyzer, edità les *Enneades* de Plotí. Ja he esmentat que fou precisament el P. Paul Henry qui dirigí la tesi de Pierre Hadot, de la qual en parlaré més endavant.

A Pierre Courcelle (1912-1980), reconegut llatí i estudiós d'Agustí, Pierre Hadot el conegué com a professor i director d'estudis a l'École Pratique des Hautes Études (secció de Ciències històriques i filològiques) de París. Segons el mateix Pierre Hadot, Pierre Courcelle fou més que un mestre i un referent metodològic: fou també un amic. En l'*Avant-propos à l'édition de 1993* del seu volum *Exercices spirituels et philosophie antique*,²⁴ Pierre Hadot confessa haver tingut com a model del seu mètode exegetí a Pierre Courcelle (1912-1980), a qui, per aquesta raó, li dedica el volum: «Je dédie cet ouvrage à la mémoire de Pierre Courcelle, qui m'a tant apporté par la richesse de ses oeuvres et l'exemple de sa méthode».²⁵ Deu anys abans, el 18 de febrer de 1983, en pronunciar la lliçó inaugural del Collège de France, Pierre Hadot ja havia dedicat alguns paràgrafs a Pierre Courcelle, que havia mort sobtadament el 25 de juliol de 1980.²⁶ En ells hi llegim: «Il fut pour moi un maître [...] mais aussi un ami».²⁷ Pierre Courcelle

23. HADOT, *La philosophie comme manière de vivre*, 123.

24. Cf. notes 6 i 7.

25. Pierre HADOT, *Exercices spirituels et philosophie antique*, 16.

26. Vegin Pierre DEMARGNE, «Allocution à l'occasion de la mort de M. Pierre COURCELLE, membre de l'Académie», *Comptes-rendus des séances de l'année 1980 (Séance du 3 octobre) de l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, 124e année, N. 3, 1980, 508-511.

27. Citem la segona edició dins les *Éditions Allia* de 1999: Pierre HADOT, *Eloge de la philosophie antique*, Paris: Allia 1999, 10 (Primera edició: Pierre HADOT, *Leçon inaugurale de la chaire d'histoire de la pensée hellénistique et romaine faite au Collège de France, le vendredi*

lle, que havia precedit indirectament Pierre Hadot com a catedràtic del Collège de France,²⁸ és un dels especialistes de més relleu i anomenada sobre literatura llatina. La seva manera de treballar els textos li permet un grau de lectura de gran profunditat i que podem gaudir a través de totes les seves obres.²⁹ L'especificitat metodològica de Pierre Courcelle era l'ús dels textos paral·lels:

«La méthode philologique de recherche des sources à l'aide de parallèles textuels, telle qu'elle a été définie et pratiquée par P. Courcelle, est ici indispensable».³⁰

Els estudis de Pierre Hadot, conduïts, doncs, amb aquell mètode rigorós, al qual l'impulsà exemplarment l'obra de Pierre Courcelle, desvetllen en els estudiosos i els lectors d'avui un desig gairebé insaciable de lectura.

Podem afirmar, sense cap mena de dubte que, fonamentalment, Pierre Hadot és un lector, un lector dedicat finalment, i de manera constant —encara que no pas únicament—, a la lectura dels textos de l'antiguitat clàssica, de Grècia i de Roma. I hauria de ser prou sabut que llegir demana una preparació extensa i intensa. Parlem d'aquella lectura que en aparença pot semblar una cosa ben inútil, que exigeix molt de temps. És una lectura que obre l'esperit humà a camps d'interpretacions prou diverses que caldrà, a través d'un mètode precís de recerca treballosa, anar delimitant i, d'aquesta manera, fer possible l'accés al sentit originari. Aquesta lectura no és de cap manera una activitat passatgera sinó que és veritablement una *forma de vida*, una *manera de viure*. El mateix Pierre Hadot ens ho ha recordat meravellosament en el seu apartat intítulat *Appren-*

18 février 1983 (Leçons inaugurales, 92), Paris: Collège de France 1983). (Vegin la traducció catalana d'Ignasi BOADA I SANMARTÍN: «Elogi de la filosofia antiga», *Comprendre V* (2003) 142 [l'article sencer: pp. 141-164]).

28. *Ibidem*. Pierre COURCELLE fou maître de conférences a la Universitat de Burdeus el 1941, als 29 anys, i professor a La Sorbona en el 1944, als 32 anys. Mentre era professor a La Sorbona fou director de l'École des Hautes Études. El 1952 ja fou professor del Collège de France, als 40 anys. Ocupà la càtedra de *Literature Latine* al Collège de France fins a la seva mort, sobrevinguda en el 1980, als 68 anys, en plena activitat intel·lectual.

29. Entre les obres més rellevants i influents de Pierre COURCELLE cal esmentar, sens dubte, els volums següents: *La «Consolation de philosophie» dans la tradition littéraire: Antécédents et postérité de Boèce* (Paris: Études augustiniennes 1967); *Les Lettres grecques en Occident: De Macrobe à Cassiodore* (Paris: E. de Boccard 1948); *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques: Des Goths aux Vandales et aux Francs* (Paris: Études augustiniennes 1964, 3a. ed.); *Recherches sur les «Confessions» de saint Augustin* (Paris: E. de Boccard 1950, 2a ed.); *Les «Confessions» de saint Augustin dans la tradition littéraire: Antécédents et postérité* (Paris: Études augustiniennes 1963); i *Connais-toi toi-même: De Socrate à saint Bernard*, 3 vol. (Paris: Études augustiniennes, 1974-1975).

30. Pierre HADOT, *Titres et travaux de Pierre Hadot*, 13.

dre à lire del seu text emblemàtic del 1977, que porta per títol *Exercices spirituels*.³¹

2.2 L'itinerari intel·lectual i espiritual

Del lector acurat i finíssim que ha estat Pierre Hadot és bo tenir-ne ben present el que podríem anomenar-ne el seu itinerari intel·lectual i espiritual. Aquest itinerari mostra prou bé les arrels, els punts forts i les línies mestres que han vertebrat el treball que ha ocupat tota la seva activitat intel·lectual i, també, tota la seva vida. Deturem-nos-hi, doncs, encara que sigui de manera sumària.

Hi ha, en efecte, tres textos on Pierre Hadot ens dibuixa el seu itinerari personal. Tots tres textos prou significatius d'una voluntat de memòria i de record i, al mateix temps, expressió de tota una «manera de viure». En primer lloc, ens cal prendre en consideració el text que constitueix l'entrevista que Pierre Hadot mantingué, l'estiu de 1991, amb Michael Chase, traductor a l'anglès (de la segona edició) del llibre *Exercices spirituels et philosophie antique*. Ben expressivament, la versió anglesa intitula el llibre: *Philosophy as a Way of Life*, i l'entrevista està recollida al final del llibre (en el *Postscript: An Interview with Pierre Hadot*).³² En segon lloc, també ens cal considerar un text altament significatiu. Es tracta d'una comunicació, intitulada *Mes livres et mes recherches*, que Pierre Hadot va presentar al *Collège philosophique* l'any 1993, i que actualment la podem trobar dins del llibre *Exercices spirituels et philosophie antique*, almenys a partir de l'edició de 2002.³³ En tercer lloc, cal tenir ben presents els *Entretiens* que conformen el llibre *La philosophie comme manière de vivre*, un llibre enormement interessant i de lectura obligada per tal de comprendre Pierre Hadot.³⁴ En aquest llibre se'ns transcriuen les converses (281 pp.!) que Jeannie Carlier i Arnold I. Davidson, un dels grans coneixedors de Pierre Hadot, mantingueren amb ell abans del 2001.

Voldria dir, de passada, però sense deixar de subratllar-ho amb cursiva, que estic convençut que caldria entrevistar llargament Mme. Ilsetraut Hadot, la seva esposa, una estudiosa eminent, també de la literatura antiga i, especialment, de Sèneca, del neoplatonisme alexandrí de Hieròcles i

31. Pierre HADOT, «Exercices spirituels», *Annuaire de la Vè Section de l'École Pratique des Hautes Études* LXXXIV, 1977, 25-70. Actualment aquest article es troba dins el llibre: HADOT, *Exercices spirituels et philosophie antique*, 19-74 (nosaltres ens referim a l'apartat contingut en les pp. 60-74).

32. Pierre HADOT, *Philosophy as a Way of Life. Spiritual exercises from Socrates to Foucault*. Edited with an introduction by Arnold Davidson. Translated by Michael CHASE, Oxford-New York: Blackwell 1995, 277-286.

33. Pierre HADOT, *Exercices spirituels et philosophie antique*, 367-376.

34. Ja ens hi hem referit a la nota 6. Afegim ací que actualment aquest obra també es troba en edició de butxaca: Pierre HADOT, *La philosophie comme manière de vivre*. Entretiens avec Jeannie CARLIER et Arnold I. DAVIDSON (Livre de Poche-Biblio Essais, 4348), Paris: Albin Michel 2003.

de Simplicí, i igualment del *Manual* d'Epictet.³⁵ La professora Ilsetraut Hadot ha escrit un voluminós i interessant estudi sobre l'educació en el món antic, intítulat: *Arts libéraux et philosophie dans la pensée antique: contribution à l'histoire de l'éducation et de la culture dans l'Antiquité*.³⁶ Precisament Pierre Hadot esmenta sovint el gran ajut rebut de la seva esposa en relació a la concepció de la filosofia com a «manera de viure» i, sobretot, en relació a la noció d'«exercicis espirituals» de la qual n'han conversat intensament. Pierre Hadot ha escrit: «*Ma femme a exercé une influence très importante sur l'évolution de ma pensée*».³⁷ La seva esposa ha estat sempre al seu costat en els moments més delicats de salut del seu espòs. Ell mateix ens ho confessa amb delicadesa: «*Mais, en plus, je crois que je lui dois d'être encore vivant*».³⁸ Plegats han col·laborat en algun text sobre el sentit que l'*aprendre a philosopher* té en el «Manual d'Epictet».³⁹ De fet, ens cal un text que, des de l'angle de la seva esposa, ens posi en relleu aquest treball de cooperació recíproca més profund, d'hores i hores de diàleg intens, tant respecte del món de l'antiguitat com, també, respecte del món, sovint convuls, del nostre present.

D'acord amb Jean-François Balaudé,⁴⁰ de l'itinerari intel·lectual de Pierre Hadot en podem posar en relleu un parell de punts que ens permeten de comprendre prou bé la solidesa del seu pensament: d'una banda, la seva educació catòlica completa; i, de l'altra, el seu interès primerenc per la filosofia. Efectivament, Pierre Hadot, impulsat per la religiositat desbordant de la seva mare, fou encaminat als deu anys, en el 1932, cap al Seminari Menor de la diòcesi de Reims on «*j'ai découvert aussi, grâce aux*

35. Entre les seves moltes obres no podem passar per alt: *Seneca und die griechisch-römische Tradition der Seelenleitung* (Quellen und Studien zur Geschichte der Philosophie, 13), Berlin: W. de Gruyter 1969; *Le Problème du néoplatonisme alexandrin, Hiéroclès et Simplicius*, Paris: Études augustiniennes 1978; *Simplicius: Commentaire sur le «Manuel d'Epictète»* (Philosophia antiqua, 66). Introduction et édition critique du texte grec par Ilsetraut HADOT, Leiden: E. J. Brill, 1996.

36. *Arts libéraux et philosophie dans la pensée antique: contribution à l'histoire de l'éducation et de la culture dans l'Antiquité*. 2nde éd. revue et considérablement augmentée, Paris: J. Vrin 2005. La primera edició més breu és de 1984.

37. HADOT, *La philosophie comme manière de vivre*, 64.

38. *Ibidem*. Pierre HADOT ha estat sempre de salut delicada. La seva esposa l'ha vetllat nit i dia: «Je suis un grand habitué des hospitaux. Au cours des vingt dernières années, j'ai subi quatre opérations très lourdes. Si je n'avais pas eu ma femme près de moi jour et nuit...» (*Ibidem*).

39. Ilsetraut et Pierre HADOT, *Apprendre à philosopher dans l'antiquité. L'enseignement du «Manuel d'Epictète» et son commentaire néoplatonicien* (avec Ilsetraut HADOT) (Le livre de poche, 603). Paris: Librairie Générale Française 2004.

40. Podem seguir la conferència pronunciada per Jean-François BALAUDE en la *Jornada Pierre Hadot* que trobaran a la website de la *Jornada Pierre Hadot* esmentada més amunt (cf. nota 5). La conferència porta per títol *Rétroaction philosophique: Pierre Hadot, les anciens et les contemporains*.

excellents professeurs que j'ai eus, l'Antiquité grecque et latine»;⁴¹ després, en el 1937, als quinze anys, continuà els seus estudis eclesiàstics en el seu Seminari Major de la mateixa diòcesi. Aquí hi estudià intensament filosofia tomista durant dos anys, «*mais aussi Bergson*».⁴² Com sosté el professor Balaudé, és gràcies a l'estudi rigorós i intens de la filosofia tomista que va *assimilar* de debò la història del pensament occidental. I encara podem afinar més: per a Pierre Hadot, el cristianisme no va ser un moment cultural d'occident sinó una vivència personal profunda —això sí, des del catolicisme— que li omplí la vida de sentit. No hi ha cap dubte que Pierre Hadot *visqué* intensament el cristianisme encarnat en el catolicisme. La seva experiència religiosa i intel·lectual tant en el Seminari Menor com, i sobretot, en el Major, li permeteren entrar en contacte amb la filosofia i emprendre'n el seu camí. La seva formació catòlica li possibilità plantejar-se *la qüestió de la filosofia* que per a ell ha estat i continua essent la qüestió fonamental. En aquest sentit, són ben clares unes línies del *Préface* que ell mateix escriví per al *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, que està dirigit magistralment Richard Goulet:

«Pour l'historien de la philosophie, la tâche ne sera pas terminée pour autant: ou plus exactement, il devra céder la place au philosophe, au philosophe qui doit toujours rester vivant dans l'historien de la philosophie. Cette tâche ultime consistera à se poser, avec une lucidité accrue, la question décisive: «qu'est-ce que philosopher»».⁴³

O, com ha escrit en *La philosophie comme manière de vivre*:

«Le principal problème qui se pose au philosophe, c'est finalement de savoir ce que c'est que philosopher».⁴⁴

El segon tret remarcable del seu itinerari intel·lectual és el seu interès primerenc per la filosofia, el que en podríem dir, ras i curt, la seva experiència filosòfica primera, paral·lela a la seva experiència religiosa; una experiència que el conforma en relació al món, a la naturalesa, al Tot. Ell mateix considera que és *filòsof* —entesa ací la filosofia com a consciència de l'existència— a partir de dues experiències fortes, viscudes durant l'adolescència. Ens ho diu amb aquestes paraules indubitables:

«Je crois que je suis philosophe depuis ce temps-là, si l'on entend par philosophie cette conscience de l'existence, de l'être-au-monde».⁴⁵

41. *La philosophie comme manière de vivre*, 26. La seva educació catòlica ens l'explica en el cap.1 del seu llibre *La philosophie comme manière de vivre*, intítulat *Dans les jupes de l'Église* (pp. 17-58, esp. 17-39).

42. *Ibidem*, 29.

43. Pierre HADOT, «Préface», en: *Dictionnaire des Philosophes Antiques*. Publié sous la direction de Richard GOULET, T. 1, Paris: CNRS Éditions 1994, 16.

44. *La philosophie comme manière de vivre*, 226.

45. *Ibidem*, 23.

La primera experiència la tingué un vespre, bo i contemplant les estrelles brillant en el cel immens, mentre caminava cap a casa; l'altra experiència fou en una habitació de casa seva.⁴⁶ En tots dos moments va experimentar intensament la presència del món, o del Tot, i igualment l'experiència intensa d'ell mateix en aquest Tot. Ens diu que no va ser capaç de formular articuladament aquelles experiències. Ell anomena aquell sentiment —seguint el poeta Romain Rolland— «sentiment oceànic». Aquestes experiències són unes experiències que confessa que l'han dominat tota la vida. A partir d'elles diu que hi percebé d'una manera radicalment nova, no lligada a la fe cristiana. És en aquelles experiències que es produeix en ell una transformació perceptiva («*j'ai toujours considéré la philosophie comme une transformation de la perception du monde*»),⁴⁷ la qual li farà adonar-se amb molta intensitat que «*il y a des choses indicibles*»⁴⁸ i que «*ce qu'il y avait de plus essentiel pour nous ne pouvait s'exprimer*».⁴⁹ Precisament serà degut a això que comprendrà sense dubtes que «*il nous faut avoir le courage d'affronter l'indicible mystère de l'existence*».⁵⁰

Pierre Hadot, de sempre, ha considerat la filosofia com una «transformació de la percepció del món». L'experiència de Pierre Hadot és força propera a l'experiència que podríem anomenar, en un cert sentit (Hulin), *mística*.⁵¹ Si a això hi afegim que, a banda d'estudiar filosofia tomista, al Seminari Major els feien estudiar *Les Deux Sources de la Morale et de la Religion* de Bergson, podrem comprendre com Bergson el va captivar.⁵² La manera de comprendre la filosofia de Bergson compaginava excel·lentment bé amb la manera filosòfica de ser del jove Pierre Hadot. La dissertació per obtenir el seu batxiller en filosofia, en el 1939, fou de tema bergsonià. Calia comentar el pensament de Bergson: «*La philosophie n'est pas une construction de système, mais la résolution une fois prise de regarder naïvement en soi et autour de soi*».⁵³

2.3 Les fonts i el mestratge rebut en l'àmbit universitari

Tots els textos de què ens hem servit, a més de permetre'ns resseguir les grans línies de l'itinerari intel·lectual de Pierre Hadot, ens fan veure igualment quines han estat les seves fonts. Esmentem-les, tenint ben pre-

46. *Ibidem*, 23-25.

47. *Ibidem*, 24.

48. *Ibidem*, 25.

49. *Ibidem*.

50. *Ibidem*, 271.

51. Vegin Michel HULIN, *La mystique sauvage. Aux aintipodes de l'esprit* (Quadrige. Essais débats), Paris: P.U.F. 2008.

52. *Ibidem*, 29.

53. *Ibidem*.

sent que Pierre Hadot es va formar en un moment difícil d'Europa i del món, tot i que va tenir la sort de poder formar-se amb uns professors d'una gran alçada. Em referiré només a alguns, els de més relleu.⁵⁴

Així, a l'Institut Catholique de Paris va tenir com a professors remarcables l'ultratamista Lallemand; R. Verneaux, l'especialista en Kant; i R. Simeterre, l'especialista en Plató. A La Sorbona, rebé el mestratge dels professors R. Poirier, especialista en lògica; Albert Bayet, que els explicava moral, i era molt amant del progrés (fins i tot ja els deia que ells veurien com l'home arribaria a la Lluna);⁵⁵ René La Senne, que igualment els ensenyava moral; Georges Davy, professor de sociologia; i Raymond Bayer, que els feia classes d'estètica.

Per qüestions d'horari mai no va poder assistir a les classes sobre Heidegger que dictava Jean Wahl. Tanmateix en aquests anys sí que pogué assistir a les conferències dels professors Henri-Irénée Marrou, Berdiaev, Camus i freqüentava igualment, tots els divendres, el cercle que es reunia al voltant de Gabriel Marcel. Seguia amb molt d'interès Jacques Maritain i Étienne Gilson, procurant esforçar-se a conciliar el tomisme amb l'existencialisme.⁵⁶ Seguia també amb el màxim interès Sartre i Merleau-Ponty. Segons Merleau-Ponty, la filosofia tenia per objecte conèixer i no pas construir i produir un sistema.

Finalment, es va trobar amb el jesuïta Paul Henry, especialista en Plató, amb qui faria amistat i, tal com he assenyalat abans, li dirigirà la seva tesi doctoral. Pierre Hadot hi treballa intensament i amb un profit notabilíssim durant vint anys (1946-1968).⁵⁷ El 1968, quan tenia 46 anys d'edat, presentà la tesi ja enllestida a La Sorbona.⁵⁸ El tema de la seva tesi fou Marius Victorinus, tot i que, inicialment, Pierre Hadot volia fer la seva tesi sobre Rilke i la seva relació amb Heidegger.⁵⁹ Per tal de poder treballar-la amb rigorositat seguí els cursos de Henri-Charles Puech i de Pierre Courcelle a les seccions V i IV de l'École Pratique des Hautes Études, de la qual més tard, ell mateix seria elegit Director de la secció V. Fou admès en el CNRS, mentre enllestí la tesi de l'Institut Catòlic de París, que era un estudi sobre *La noció de Déu com a causa sui en Marius Victorinus*. A la seva defensa hi assistiren Henri-Charles Puech i Pierre Courcelle. Va seguir treballant sobre Victorinus i anava a escoltar Jean Hyppolite quan parlava sobre Hegel i Heidegger.⁶⁰

54. Pel que segueix: *La philosophie comme manière de vivre*, 39 i ss.

55. *Ibidem*, 31.

56. *Ibidem*, 42-43.

57. *Ibidem*, 61.

58. *Ibidem*, 65.

59. *Ibidem*, 44.

60. *Ibidem*, 47.

2.4 Altres moments rellevants en l'itinerari intel·lectual i espiritual

Val la pena esmentar alguns altres moments rellevants del seu itinerari personal perquè en ells va prenent forma el seu pensament i la seva obra. Entre ells, a més de tota la seva etapa de formació acadèmica i universitària, a la qual acabem de referir-nos, no podem passar per alt la seva pertinença a l'Església Catòlica, de la qual en fou ordenat prevere (tardor del 1944).⁶¹ Fou membre del presbiteri de Saint-Séverin, la residència del qual es troba, encara avui, al cor del *quartier latin*. Saint-Séverin és una església amb molta història i plena d'art. A aquell presbiteri de Saint-Séverin li havia estat encomanada la cura pastoral dels universitaris de La Sorbona.⁶² L'any 1952 Pierre Hadot se secularitzà.⁶³ Era un moment particularment significatiu per la teologia i l'Església: se secularitzà dos anys després de la publicació de la *Humani Generis* i de la proclamació del dogma de l'Assumpció, i després de conèixer la seva primera esposa.⁶⁴ Per tal de guanyar-se la vida estudià i passà les oposicions de bibliotecari. Confessa que en aquests estudis de bibliotecari hi aprengué moltes coses, però que tan sols exercí un any l'ofici de bibliotecari.⁶⁵ El trencament amb l'Església no li va suposar cap trencament amb els seus amics: Paul Henry, Jean Daniélou, etc. Llegia amb entusiasme els escrits del pare de Lubac, del pare Congar i del pare Chenu, teòlegs eminents que maldaven, a través de llibres teològics d'alta qualitat acadèmica i humana, per una teologia renovada.⁶⁶

Com hem subratllat anteriorment, fou el treball d'edició crítica de Marius Victorinus allò que suposà un canvi decisiu en el seu *mètode de treball*: s'encaminà cap al camp de *la filologia i de la història*.⁶⁷ En treballar Victorinus i el neoplatonisme s'interessà encara més per *la mística*. I fou un dels primers, a França, a llegir i donar a conèixer el pensament i l'obra de Wittgenstein.⁶⁸ Més endavant en direm alguna cosa. El seu interès era el caràcter indicible de la realitat, interès que es desvetllà en ell de ben jove. Això el féu decidir, l'any 1963, a acceptar l'encàrrec d'escriure en un mes un llibre —«*un petit livre*», diu ell mateix—⁶⁹ sobre Plotí, que és, encara avui, una de les lectures de conjunt de l'obra de Plotí més brillants; una obra de la qual només se n'han dit lloances. En ella se'ns exposa la lectura que Pierre Hadot, atenent directament els textos de Plo-

61. *Ibidem*, 37 i ss.

62. *Ibidem*, 48.

63. *Ibidem*, 49.

64. *Ibidem*, 48-49.

65. *Ibidem*, 51.

66. *Ibidem*, 50-52.

67. *Ibidem*, 59.

68. *Ibidem*, 61-62.

69. *Ibidem*, 62.

tí, fa de l'experiència mística de Plotí i de la seva significació. Ens referim, és clar, a *Plotin ou la simplicité du regard*.⁷⁰ Un llibret preciós, de lectura no només recomanable sinó que fins i tot gosaríem dir, si mai es pot dir això, imprescindible.

En el 1964 visità la Fundació Hardt per tal d'enllestir-hi, juntament amb el teòleg Carl Andresen, una traducció alemana de Marius Victorinus. En els seus treballs a la Fundació Hardt retrobà una estudiosa del món antic, amb interessos semblants: la professora Ilsetraut Marten. L'any 1966, a Berlín, contraurien matrimoni. Abans ja hem parlat de la gran importància que Pierre Hadot dóna a la vida viscuda amb Ilsetraut Hadot, la seva esposa.

En l'estudi del neoplatonisme —sobretot en converses amb la seva esposa Ilsetraut Hadot—⁷² hi veié la importància dels «exercicis espirituals», és a dir, del treball personal sobre la construcció d'un mateix, això és, pràctiques, que podien ser o bé d'ordre físic (com el règim alimentari); o bé d'ordre discursiu (com el diàleg i la meditació); o bé d'ordre intuitiu, (com la contemplació) que tenien en comú el fet que estaven destinades a modificar i a transformar profundament el qui les practicava. En el seu article sobre els *Exercices spirituels*⁷³ Pierre Hadot exposa precisament de manera brillant quatre exercicis que s'han donat al llarg de la tradició filosòfica: l'aprendre a viure; l'aprendre a dialogar; l'aprendre a morir; i l'aprendre a llegir.

L'article sobre els *exercicis spirituels* desvetlla l'atenció de Michel Foucault que aleshores ja era catedràtic al College de France. Fou aquest qui proposà una càtedra per a Pierre Hadot.⁷⁴ Pierre Hadot esdevingué professor del Collège de France el 1982, creant-li una càtedra que portava per títol «Càtedra d'història del pensament hel·lenístic i romà». La seva lliçó inaugural fou precisament un elogi: *Eloge de la philosophie antique*. El 1991 Pierre Hadot es jubilà, essent fins avui professor honorari del Collège de France, la més alta institució filosòfica de França, a la qual hi accedí Piere Hadot sense passar per cap dels llocs d'ensenyament per on passaven, en general, tots els membres del Collège de France. Em refereixo a *La Sorbonne* o a l'*École Normale Supérieure*.

En l'itinerari lector de Pierre Hadot no hauríem d'oblidar el seu cultiu de la *música i la literatura*.⁷⁵ Pierre Hadot toca el piano i l'orgue, i ha llegit amb passió tota la gran literatura, ha estimat el teatre i l'òpera, etc. Un dels llibres que ben aviat va descobrir fou el *Fedre* de Plató.⁷⁶ Pierre

70. Pierre HADOT, *Plotin ou la simplicité du regard*, Paris: Plon 1963. Actualment es troba en la col·lecció «Folio essais, 302» (4ème éd. Paris: Gallimard 1997).

71. *Ibidem*, 64.

72. *Ibidem*, 68.

73. Citat en la nota 7.

74. Pel que segueix, *ibidem*, 75.

75. *Ibidem*, 85-89.

76. *Ibidem*, 36.

Hadot ens ha dit sovint, a banda de moltes altres influències, que, des de jove, el va interessar molt Montaigne («*qui m'a fait découvrir la philosophie antique*») i que els poemes de Rilke encara avui són el seu llibre de capçalera («*Rilke a été mon breviaire*»).⁷⁷ L'obra de Pierre Hadot recolza en una cultura vastíssima, conreada amb fruïció. El seu coneixement de l'art és exquisit i, sobretot, la seva capacitat de penetrar-ho tot, per a la qual cosa s'hi ha preparat tota la vida.

Tota la seva vida, la seva *manera de viure*, és un «exercici espiritual» de treball intel·lectual i d'atenció envers tothom. Només cal adonar-se com la seva darrera obra dedicada a Goethe, que ja hem esmentat, intitulada *N'oublie pas de vivre*, està dedicada al seu nét Adrien Pagano, «*en témoignage de reconnaissance pour tout ce qu'il m'a apporté*». ⁷⁸ I és també mostra del que acabem de dir el fet que tots aquells estudiants a qui Pierre Hadot ha dirigit la tesi de doctorat comenten —i alguns m'ho han confessat personalment!— el seu tracte exquisit, la seva bondat, la seva amabilitat i la seva saviesa.

2.5 La lectura com a exercici de la mirada

Els estudis de Pierre Hadot l'han anat conduint a aprofundir en la noció d'«exercicis espirituals» que està íntimament lligada a la seva comprensió de la filosofia com a «manera de viure», fet que comporta una mirada nova, una *mirada senzilla* com la que ens explica en el seu estudi sobre Plotí que acabem d'esmentar, una *mirada des de dalt*, com ho fa, ara, en el seu estudi sobre Goethe.⁷⁹ Una mirada que abraça tota la *naturalesa*. Pierre Hadot ha dedicat moltes hores a pensar el sentit de *naturalesa* (*nature*) i el desenvolupament d'aquest sentit a través dels segles. Les seves reflexions s'iniciaren, amb profunditat, en ocasió de la seva participació en les trobades d'Eranos. Allí, efectivament, en el 1968, hi pronuncià una conferència que portava per títol «*Influences du néoplatonisme sur la philosophie de la nature*». ⁸⁰ De fet, aquesta temàtica l'ha preocupat de sempre, i no ha estat fins al 2004 que ha pogut presentar-nos un llibre excel·lent sobre la «naturalesa» intitulat *Le voile d'Isis: essai sur l'histoire de l'idée de Nature*. ⁸¹ En ell ens exposa una doble actitud davant la «naturalesa»: una *actitud prometeica* que vol descobrir amb violència els secrets de la naturalesa (com ara totes les actituds mecanicistes que obren el camí al món tècnic i industrialitzat en el qual vivim); i una *actitud òrfica o contemplativa*, que cerca de descobrir els secrets de la naturalesa atenent-se a la

77. *La philosophie comme manière de vivre*, 86.

78. HADOT, *N'oublie pas de vivre*, 7.

79. HADOT, *N'oublie pas de vivre*, ja citat.

80. *La philosophie comme manière de vivre*, 62-63.

81. Pierre HADOT, *Le voile d'Isis. Essai sur l'histoire de l'idée de Nature* (NRF essais), Paris: Gallimard 2004.

percepció, sense destruir res, una actitud que només els poetes, els artistes i els filòsof són capaços de desvetllar-nos amb els seus llenguatges (una actitud que va des del *Timeu* de Plató fins a l'*Art poétique* de Paul Claudel). L'obra d'art és, doncs, un mode de coneixement de la naturalesa, un coneixement que, segons Paul Claudel, no és sinó això: *co-naïxement*, és a dir, un renéixer amb la naturalesa gràcies a la mirada nova en la qual ens hem exercitat a través de la poesia, de l'art o bé de la filosofia.

Pierre Hadot s'adreça als textos amb la mirada. S'hi adreça amb una mirada contemplativa que s'esforça a comprendre'n el seu sentit i, igualment, a comprendre l'abast epocal d'aquest sentit. La lectura, per a ell, és un exercici espiritual de la mirada. És un treball esforçat de la mirada que, al mateix temps, és treball d'apropament de la mirada (la qual vol restar atenta als detalls) i treball d'enlairament de la mirada (que mira des de dalt, des d'una distància que li permet contemplar el sentit del tot). El treball de lectura de Pierre Hadot esdevé, en aquest moviment d'apropament i d'enlairament, obra d'art. Efectivament, la seva lectura ens ofereix la contemplació del que és únic i original dels textos i, inseparablement, disposa, alhora, la nostra mirada a comprendre en ells i a través d'ells l'articulació dels moviments lectors plurimorfes de l'antiguitat en un tot de sentit que es repeteix incansablement en el sentit mateix de la *filosofia*, en tant que aquesta és compresa com una «*manera de viure*».

Els estudis de Pierre Hadot, doncs, no només ens permeten comprendre amb més rigor i més a fons el món de l'antiguitat sinó que —n'estem convençuts— desbrossen el camí per tal de fer possible el transitar de la (nostra i qualsevulla) contemporaneïtat en la vida filosòfica.

3. Pierre Hadot i la contemporaneïtat de la vida filosòfica

L'obra de Pierre Hadot no roman en el món de l'antiguitat clàssica sinó que és més aviat allí on s'origina, si bé, fins i tot això demana alguna matisació. És cert que, en general, el professor Pierre Hadot és conegut com un estudiós i un eminent erudit de l'antiguitat clàssica. Tanmateix, també d'ell n'hem llegit textos magistrals sobre autors de tots els temps; més encara: en les seves obres té igualment presents autors de totes les èpoques i els esmenta, ja sigui citant-los o bé referint-s'hi.

3.1 Pierre Hadot i alguns contemporanis (*Wittgenstein, Nietzsche, Goethe*)

Precisament, com ja hem assenyalat, ell fou un dels primers a introduir a França un autor contemporani de tanta rellevància com és, sense cap mena de dubte, Ludwig Wittgenstein. Al seu coneixement li empenyí la seva inquietud per la mística, a la qual s'hi interessà des de la seva joventut, una joventut profundament religiosa. De fet no va ser fins als inicis dels anys cinquanta que topà amb dos articles sobre Wittgenstein:

un, sobre silenci i mística en Wittgenstein, d'E. Wasmuth (1952); i un altre, de R. Freundlich (1953), sobre lògica i mística en Wittgenstein. La lectura d'aquests articles l'empenyí a endinsar-se tant en el *Tractatus logico-philosophicus* com, poc més endavant, en les *Investigacions filosòfiques*. Gràcies al coneixement de l'obra de Wittgenstein, l'any 1959 fou convidat per Jean Wahl, director del Collège Philosophique de París i bon coneixedor de Wittgenstein, a pronunciar-hi una conferència; i arran d'aquella conferència fou també convidat per Jean Piel, director de la revista *Critique*, i Éric Weil, amic del primer, a escriure, en aquell mateix any, un text sobre Wittgenstein, el qual es publicà a la revista *Critique* en forma de dos articles. L'any 2004 les edicions J. Vrin publicaven el llibre de Pierre Hadot, *Wittgenstein et les limites du langage*, que aplegava la conferència i els dos articles.⁸²

Un altre dels autors contemporanis que Pierre Hadot ha treballat intensament ha estat Nietzsche. N'és una bona mostra la quantitat de citacions que de Nietzsche trobem en moltes de les obres del professor Hadot, així com també l'extens prefaci a l'obra d'Ernst Bertram, que ja hem esmentat, intitulada *Nietzsche: essai de mythologie*.⁸³ Hadot recull i s'endinsa en fragments de Nietzsche sobre la Naturalesa, sobre el temps (o la negació del sentit del temps i la força de l'instant), etcètera. Però, alhora, en crítica la seva aproximació al sentit dels textos, tal com ja hem mostrat. Resulta d'un interès enorme veure com Hadot estableix, en aquest darrer prefaci esmentat, una relació plàcida i fluïda entre filosofia i literatura.

També cal posar en relleu el voluminós estudi sobre la idea de Naturalesa que porta per títol *Le voile d'Isis: essai sur l'histoire de l'idée de Nature*.⁸⁴ En aquest estudi s'endinsa en el concepte de Natura a través de tot el pensament occidental, ja sigui filosòfic, literari o bé físico-matemàtic. L'arrel es troba en el concepte de *physis* que el món grec treballà abundantment. Resseguir els moviments espirituals de la relació de l'home amb la Naturalesa és un dels motius d'estudi més preuats al professor Hadot. Feia

82. Pierre Hadot, *Wittgenstein et les limites du langage*. Suivi d'une lettre de G. E. M. ANSCOMBE et de *Logique et littérature. Réflexions sur la signification de la forme littéraire chez Wittgenstein* par Gottfried GABRIEL (Bibliothèque d'histoire de la philosophie), Paris: J. Vrin 2004 (2006, 2è ed.). Aquest text, com acabem de dir, correspon a la conferència sobre Wittgenstein: «Réflexions sur les limites du langage à propos du «Tractatus Logico-Philosophicus» de Wittgenstein», editada dins *Revue de Métaphysique et de Morale* 64, 469-484, i als dos estudis esmentats: «Wittgenstein philosophe du langage-I», *Critique* 149, (1959) 866-881; i «Wittgenstein philosophe du langage-II», *Critique* 150 (1959) 972-983. En el *Préface* del llibre s'hi desplega tot l'itinerari que Pierre Hadot va seguir en el coneixement de l'obra wittgensteiniana, i de la qual hem tret les dades que oferim ací.

83. Vegin Pierre HADOT, «Préface», en BERTRAM, E., *Nietzsche. Essai de mythologie*, Paris: Le Félin 1990, 5-44.

84. Cf. nota 80.

molt de temps que anunciava el desig de dedicar un volum a aquesta temàtica, i no ha estat fins l'any 2004 que el llibre ha vist la llum i es pot trobar amb facilitat a les biblioteques i a les llibreries.

El darrer volum que ha publicat fins avui Pierre Hadot està dedicat enterament a Goethe. El seu títol és prou il·luminador: *N'oublie pas de vivre: Goethe et la tradition des exercices spirituels*.⁸⁵ En aquest llibre Pierre Hadot endreça en un sol volum alguns dels estudis que havia dedicat a Goethe durant els anys viutanta i noranta en ocasions diverses. Cada un dels quatre capítols correspon a un estudi dels esmentats, si bé hi ha donat un altre títol. El llibre va precedit d'un *Avant-propos* i d'una *Conclusion*, ambdós òbviament inèdits. En l'inici mateix de l'*Avant-propos* el professor Hadot ens confessa que «Goethe a toujours été un de mes auteurs favoris». En aquesta obra tornem a trobar-hi ben viu un lligam com natural entre filosofia i literatura. De Goethe en subratlla l'èmfasi que posa en la necessitat de viure el present, sense deixar-se perdre per la nostàlgia romàntica del passat o del futur. Igualment subratlla el fet de la insistència que Goethe posa en superar la visió del jo particular per tal d'enlairar-se vers una mirada de perspectiva més universal: *un regard d'en haut*, fa Pierre Hadot.

Hem esmentat els grans volums, sense deturar-nos en els articles de diccionari, de revista o altres textos breus. Són molts altres, efectivament, els autors contemporanis dels quals es nodreix Pierre Hadot, i molts altres, també, amb qui ell dialoga amb profunditat i naturalitat. De tota manera, no només es nodreix d'autors contemporanis o bé dialoga amb ells, sinó que ho fa amb autors de totes les èpoques. Naturalment ací tan sols ens hem referit a alguns autors contemporanis per mostrar com també i sobretot el present, el present contemporani, enllà de l'univers espiritual dels temps grecoromans, és un dels centres d'interès rellevant per a Pierre Hadot.

3.2 *El moviment lector de Pierre Hadot: antiguitat i món contemporani*

Ara bé, cal tenir ben present que Pierre Hadot, sense mai abandonar la lectura dels autors grecoromans, sembla transitar del passat grecoromà al món contemporani d'una manera del tot natural. No és, doncs, un d'aquells especialistes del món antic que romanen tota la vida atrets únicament per l'antiguitat clàssica —que ja de per si es mereix més d'una vida!—, i en saben donar raó, sense gairebé fixar-se, però, en els moviments espirituals del món contemporani. No és el cas de Pierre Hadot. Precisament per això, pel seu caràcter gairebé d'únic, el moviment lector de Pierre Hadot demana, per tal de comprendre'l bé, un esforç més agut de la nostra

85. Pierre HADOT, *N'oublie pas de vivre. Goethe et la tradition des exercices spirituels*. Paris: Albin Michel 2008.

atenció. Això ens sembla que, pel cap baix, ens invita a mirar de respondre tres qüestions: a) què és allò que motiva aquest moviment lector del professor Pierre Hadot; b) com i perquè s'esdevé aquest moviment; i c) vers on apunta aquest moviment lector. En la resposta que puguem donar a aquestes qüestions segurament se'ns puguí mostrar com el professor Pierre Hadot amb el seu treball filosòfic fa possible la vida filosòfica avui, en el nostre present. D'aquí que hàgim encapçalat aquest apartat amb l'epígraf: «Pierre Hadot i la contemporaneïtat de la vida filosòfica».

3.2.1 Raons del moviment lector de Pierre Hadot

De cara a assajar una resposta respecte del motiu que condueix al professor Pierre Hadot a transitar aquest moviment és necessari insistir en allò que hem dit abans en relació al seu itinerari intel·lectual i espiritual. Ens referim als dos punts que hem posat en relleu com a motors del seu itinerari intel·lectual i espiritual: la seva educació catòlica i el seu interès primerenc per la filosofia.⁸⁶ Certament la seva educació catòlica l'immergí dins una tradició compacta que se servia, com a mitjà propedèutic, del món de l'antiguitat clàssica grecoromana i, sobretot, del coneixement de les llengües clàssiques —el grec i, més que res, el llatí— que permetien als estudiants (sobretot dels seminaris) entendre els textos de l'Esclatúra (principalment els novotestamentaris de la Vulgata, després els de l'A.T. en la mateixa versió, i escassament els dels LXX), els textos dels Pares de l'Església i els dels pensadors cristians medievals més fonamentals, tot això de cara a explicar apològèticament al món contemporani els textos esmentats.

Tanmateix, el segon punt fort de l'itinerari intel·lectual i espiritual del professor Pierre Hadot, això és, el seu interès primerenc per la filosofia, ens sembla particularment rellevant, per tal d'aprofundir en aquest moment de la nostra exposició, el motiu o els motius del seu moviment vers la contemporaneïtat. En efecte, com hem remarcat, Pierre Hadot visqué de ben jove algunes experiències filosòfiques que suposaven l'experiència d'un sentiment nou que ell anomena «sentiment oceànic». Aquestes experiències, que, tal com hem referit i ell mateix ho subratlla,⁸⁷ l'han dominat tota la vida, li feren transformar la seva mirada envers tot i sentir-se part del Tot; i li feren igualment comprendre que la realitat més pregona és una realitat indicible, però que malgrat això cal tenir el coratge d'afrontar-la, d'afrontar aquest misteri profund de l'existència, el qual es troba en la vida i és la vida mateixa en el Tot.⁸⁸ En el fons, l'important per a Pierre Hadot és la vida mateixa.

86. Vegin l'apartat 2.2.

87. *La philosophie comme manière de vivre*, 22-25. Quan parla d'aquestes experiències diu: «Je crois que je suis philosophe depuis de ce temps-là» (*Ibidem*, 23). Per això aquestes experiències poden ser compreses, d'alguna manera, com a experiències filosòfiques.

88. Vegin l'apartat 2.2.

Aquest «sentiment oceànic» de pertinença al Tot i de mirada de tot des del Tot és allò que decisivament intervé al llarg de la seva vida com a motor lector, com a hermeneuta de la vida. Foren, doncs, aquelles experiències filosòfiques oceàniques que li transformaren la mirada les que, al llarg de la vida, li han anat permetent llegir d'una manera nova els textos que, en els moments diversos del seu itinerari intel·lectual i espiritual, li anaren a l'encontre o bé fou ell mateix que hi anà a l'encontre. En uns moments aquests textos han estat textos del món clàssic grecoromà i, en d'altres moments, han estat textos d'autors del món contemporani. L'experiència filosòfica —feta de moltes experiències— expressada simbòlicament amb l'expressió de «sentiment oceànic» és una experiència originària i fundant que dóna raó de la mirada de fons que percebem en totes les lectures fetes per Pierre Hadot.

Aquella experiència oceànica perdura com a atracció durant tota la vida i invita a exercitar la mirada des d'aquella vivència d'universalitat que és la que fa possible llegir de manera més penetrant les particularitats quotidianes de l'existència. El quotidià, viscut en la seva condició històrica de quotidià i llegit des de la mirada penetrant del Tot universal, esdevé una singularitat de la vida plena de sentit perquè està plena del Tot des del qual la mirada ha après a mirar. La seva experiència filosòfica originària l'ha predisposat a veure el món, el tot del món; la seva experiència intel·lectual l'ha disposat a veure el món des de les particularitats que tota experiència intel·lectual suposa i tenint com a rerefons la seva experiència filosòfica originària.

Dintre de les experiències intel·lectuals hem de prendre en consideració la influència rebuda de Bergson.⁸⁹ En la seva formació filosòfica durant l'etapa d'estudis en el Seminari Major, com hem fet notar,⁹⁰ a banda d'estudiar-hi el tomisme, s'hi estudiava Bergson per al qual la filosofia era una «transformació de la percepció del món». Ja hem fet notar com Pierre Hadot escollí com a tema de la seva dissertació per tal d'obtenir el batxiller en filosofia el bergsonià: «*La philosophie n'est pas une construction de système, mais la résolution une fois prise de regarder naïvement en soi et autour de soi*».⁹¹ Amb els seus estudis filosòfics primers pugué anar afinant i construint el seu pensament i forjant el seu llenguatge entorn de la seva experiència filosòfica originària que roman com a rerafons en tota la seva obra. També els seus estudis filosòfics primers mostren una clara preocupació per allò que sigui la filosofia.

Per a Pierre Hadot la pregunta «què és la filosofia?» és una pregunta fonamental, i com a tal la seva formulació, en tant que pregunta, se li fa

89. *Ibidem.*

90. *Ibidem.*

91. *Ibidem.*

sempre present. Mai no la deixa de banda. De fet la veiem formulada una i altra vegada en els seus escrits, no només —de cap manera!— en els escrits primers. Fins i tot en els darrers escrits hi apareix formulada. Ell n'ha anat construint una resposta que pren la brevetat de la fórmula «una manera de viure». En els seus estudis filosòfics primers i en el treball de batxiller sobre Bergson s'inicia —això és: comença en el temps— el seu treball filosòfic pròpiament dit i, d'alguna manera, la filosofia es fa present de manera més ordenada en el seu pensament. En la seva experiència filosòfica oceànica s'hi originava, és a dir, es feia en ell palpable, fins i tot físicament, la pertinença a un Tot que l'atreia poderosament i que fins avui n'ha percebut els seus efectes. Si bé el moment originari i el moment inicial són dos moments distints de la seva experiència filosòfica, ambdós mantenen una unitat estreta que mai no es trencarà i que opera treballant en la seva vida i en la seva obra i, per tant, opera tant en la seva lectura de l'antiguitat clàssica com en la lectura que ens dóna dels autors contemporanis dels quals ens n'ha brindat estudis.

Aquesta preocupació lectora místico-filosòfica que l'acompanya sempre es desplega de manera esplendorosa en treballar amb minuciositat els textos de l'antiguitat clàssica grecoromana. Ara bé, cal tenir en compte que, a banda de la seva formació juvenil en els clàssics, el fet de dedicar-se al món de l'antiguitat clàssica grecoromana ha estat, d'alguna manera, una mica casual.⁹² Ell pretenia escriure o bé una tesi doctoral sota la direcció de Jean Wahl sobre Rilke i la seva relació amb Heidegger o bé una tesi dirigida oficialment per Raymond Bayer, encara que, de fet, li dirigiria l'especialista en Plotí, el jesuïta Paul Henry, sobre un autor neoplatònic del segle IV, interessat com estava llavors Pierre Hadot en la mística plotiniana. Però, fou precisament en una conversa amb el jesuïta Paul Henry, que aquest li proposaria, amb sorpresa per part de Pierre Hadot, treballar Marius Victorinus, un teòleg cristià del segle IV. A aquest autor dedicà el seu treball doctoral. I així fou com d'un treball doctoral que l'ocupà prop d'una vintena d'anys, en els quals s'exercità a fons en el mètode històric-crític, s'originà la seva dedicació intensa i perdurable al món de l'antiguitat clàssica grecoromana.

És cert que Pierre Hadot es dedicà a preparar-se rigorosament amb els mètodes crítics pertinents per tal d'arribar a llegir l'obra de Marius Victorinus amb solidesa interpretativa, i és cert que aquesta preparació metodològica imprescindible el disposà a llegir els textos dels altres autors. Sens subte que el sentit històric i el sentit crític són claus de lectura indefugibles per a Pierre Hadot. Tanmateix, cal dir que això seria la cosa tècnica necessària per abordar la lectura rigorosa d'un text o d'un autor. En el fons de tot, Pierre Hadot té un convenciment que li ha brindat la vida

92. *La philosophie comme manière de vivre*, 44.

mateixa, desplegant-se davant seu, d'un Tot indicible de sentit que transforma la mirada, fent que sigui una mirada des de dalt, des d'una perspectiva nova que, incorporant-hi el sentit històric i crític, mostra el sentit de tot i, per tant, dels textos i dels autors, i mostra igualment els contrastants que al llarg de la història interpretativa de tal o tal altre text o autor hagin pogut produir-se i que han estat igualment riquesa per als intèrprets perspicaces. Pierre Hadot ha entrellaçat en ell la vida i el pensament: una vida viscuda intensament concentrada en la vida mateixa, en l'essencial de la vida (que és la vida mateixa) i un pensament que ha pensat des d'una mirada nova i amb un rigor metodològic que ha fet més aguda aquesta mirada senzilla i des de dalt. Per això, Pierre Hadot ha fet de la vida lectura, i de la lectura vida. En ell ha anat fent-se realitat que la filosofia és una «manera de viure» i que aquesta «manera de viure» demana l'esforçat treball del pensament —un clar «exercici espiritual»— per tal de fer la vida més transitable des de la senzillesa d'una mirada nova.

De la mateixa manera que creiem poder afirmar que Pierre Hadot, d'ençà del seu doctorat, es trobà immers de manera més plena en el món de l'antiguitat clàssica grecoromana —l'itinerari seguit en les seves publicacions així ho prova—, igualment creiem poder afirmar —resseguint totes les seves publicacions— que, des d'allò comprès de fons en aquest univers grecoromà, Pierre Hadot ha llegit i rellegit els autors i els corrents de pensament contemporanis (i de d'altres èpoques, però sobretot dels autors contemporanis).

3.2.2 El procés i el rerefons del moviment lector de Pierre Hadot

La segona pregunta que ens formulàvem l'adreçàvem a la manera com s'esdevenia el moviment lector de Pierre Hadot, un moviment que transita de l'antiguitat vers la contemporaneïtat amb naturalitat, i quin era el rerefons d'aquest moviment. Parlem del moviment que trobem en la cronologia de la seva obra fins avui. Parlem de com Pierre Hadot ens mostra a través de la seva obra (lectura exterioritzada) la seva densitat lectora; no pas de com Pierre Hadot ha llegit i interioritzat les obres dels diversos autors, antics o contemporanis, en cada present de la seva lectura personal (lectura interioritzada). Cal reconèixer que no és una pregunta senzilla de respondre. I no és senzilla perquè els entrellaçaments que sempre, o sovint, es donen en els lectors —sobretot els lectors cultes— entre lectures de l'antiguitat clàssica i lectures de l'univers contemporani són constants. Gairebé mai les lectures no acostumen a ser ni unidireccionals ni consecutives respecte a les èpoques dels textos llegits, llevat que hom es traci un pla lector al llarg de la vida que ressegueixi un itinerari cronològic d'autors determinat. Els entrellaçaments lectors que ajuden a la mateixa lectura perquè qualsevulla lectura interpreta el text de lectures anteriors. Les precomprensions lectores són elements interpretadors necessaris de tota lectura. Tota lectura, enriquia gràcies a les precomprensions des de les quals

opera l'acte lector, incrementa no només la comprensió d'allò que llegim sinó que igualment fa créixer la nostra autocomprensió, la qual ens permetrà llegir amb més densitat aquells textos posteriors que siguin igualment motiu de lectura (ja siguin els que llegim per primer cop, ja siguin els que rellegim). És el que el cercle hermenèutic heideggerià ha explicat de manera nítida.⁹³

En general, les coses podrien ser així com les acabem de dir. Tanmateix, en el cas de Pierre Hadot sabem que hi ha un moment en la seva carrera universitària que escull dedicar-se al món de l'antiguitat clàssica, un d'aquells moments que sovint marquen: l'elaboració de la tesi doctoral sobre Marius Victorinus, un home de l'antiguitat. Aquesta decisió el va fer deixar de banda un altre tema d'estudi: la relació entre Rilke i Heidegger. Però això mateix ja ens indica que Pierre Hadot havia estat profundament tocat per dos autors contemporanis, en els quals es barreja l'acte creador poètic amb el pensar fonamental dels orígens. Però, fixem-nos que ambdós autors, Rilke i Heidegger, han recreat i repensat d'arrel, amb un llenguatge creador (que pot apropar-nos a l'indicible), l'antiguitat clàssica. Pensament, paraula i silenci conviuen en Rilke i Heidegger. Els dos els podem considerar alhora poetes i filòsofs, i els dos penetren l'antiguitat des de la contemporaneïtat. Marius Victorinus significava, per a Pierre Hadot, una novetat d'estudi, un endinsar-se de ple en el món de l'antiguitat, però en un món que li era certament amable: el món del neoplatonisme, del llenguatge que apunta a l'indicible, de la filosofia que conviu amb la mística i la poesia.

No hem d'oblidar mai la preocupació permanent de Pierre Hadot per allò que sigui la filosofia. I mai no hem d'oblidar el seu treball de batxiller sobre Bergson on *in nuce* hi ha una concepció de la filosofia que apunta a la seva pròpia concepció de la filosofia com a *manière de vivre*. Tanmateix no està del tot desencaminat mantenir que és en l'antiguitat on el seu pensament ha deixat de rodar per la pista d'enlairament i ha emprès el vol. En el seu treball sobre Marius Victorinus es va preparar definitivament per afinar la seva lectura sobre els textos de l'antiguitat: ens referim al treballós esforç d'aprenentatge i d'exercici en els textos del mètode històrico-crític. Amb aquest bagatge empenyé el viatge lector i hi comprenyé, entre d'altres moltes coses, aquestes dues: a) que allò que en l'antiguitat s'anomenava *filosofia* tenia a veure més aviat amb una *pràctica* (*praxi*), a la qual hi anava estretament vinculada una *manera de mirar* (*theòria*) que calia exercitar, més que no pas a una mera *teòria*; i b) que si la noció de filosofia que havia arribat fins a ell era tan sols la d'una mera *teòria* —almenys així ho percebé en el seu estudi de la filosofia tomista—, això significava que s'havia produït algun canvi, i que aquest canvi calia cercar-lo a l'interior del procés de cristianització de la filosofia.

93. Cf. Martin HEIDEGGER, *Ésser i Temps*, § 32.

La seva obra *Qu'est-ce que la philosophie antique?*⁹⁴ és una síntesi per a escolars dels resultats globals respecte del seu treball en relació a la noció de *filosofia* en l'antiguitat. Aquest treball el trobem de manera ben detallada arreu dels seus estudis sobre els molts autors particulars que ha anat realitzant; uns estudis fets amb un llenguatge elegant i amb una minuciositat metodològica extrema. Certament, els estudis de Pierre Hadot sobre la noció de *filosofia*, tal com aquesta es comprenia en l'antiguitat, ressituen la comprensió del que fou la *filosofia* perquè mostra com la *filosofia*, des de l'antiguitat, sempre havia estat una *manera de viure*.

Respecte dels canvis operats en la noció de *filosofia* durant el procés de cristianització de la mateixa filosofia, Pierre Hadot ha posat en relleu com intencionadament la filosofia fou reintrepretada pel cristianisme com a quelcom especulatiu. Tanmateix, la filosofia, d'ençà dels seus inicis, s'havia comprès a si mateixa de tota una altra manera, és a dir, com a disciplina de la vida, com a *manera de viure*, com a recerca d'un art de viure il·luminat per la teoria.

La manera com Pierre Hadot, a través de la seva lectura dels textos, ens fa comprendre la filosofia antiga —i, de fet, tota filosofia, perquè tota filosofia és o ha de ser una *manera de viure*— explica com també, ja en l'antiguitat, el cristianisme s'havia fet seva aquesta dimensió fonamental de la filosofia, això és, el fet de ser una *manera de viure*. Efectivament, el cristianisme també, entre altres coses, suposava una *manera de viure*. Tal com ens ha mostrat Juliusz Domański,⁹⁵ professor polonès i amic personal de Pierre Hadot (el qual s'ha fet seus els posicionaments),⁹⁶ quan els Pares de l'Església anomenen «filosofia» al cristianisme, ho poden fer perquè el cristianisme es comprèn a si mateix com una *manera de viure*. I és, doncs, en aquest context que es comença a considerar la *filosofia* com tan sols una disciplina especulativa, apta per a *servir* a la reflexió teològica. D'aquesta manera, a partir d'aquells moments, també de forta càrrega política, la *filosofia* havia esdevingut l'*ancilla Theologiae*.

L'agudes lectora de Pierre Hadot ens ha permès resseguir i comprendre el moviment que hi ha hagut darrere d'una disciplina: la «filosofia». I és en l'esforç lent i constant del treball exegetic i hermenèutic que el professor Hadot ha pogut rellegir d'una manera nova moments històricament significatius i epocalment diversos del pensament occidental. Els seus estudis sobre Wittgenstein, Nietzsche i Goethe, indiscutiblement

94. Pierre HADOT, *Qu'est-ce que la philosophie antique?* (Folio. Essais, 280), París: Gallimard 1995.

95. Vegin Juliusz DOMAŃSKI, *La philosophie théorie ou manière de vivre? Les controverses de l'Antiquité à la Renaissance* (Vestigia. Pensée antique et médiévale, 18). Avec un préface de Pierre HADOT, Suisse-Paris: Éditions Universitaires Fribourg-Du Cerf 1996, esp. 23-29.

96. Vegin el *Préface* de Pierre HADOT a l'obra de Juliusz DOMAŃSKI, citada en la nota anterior, p. XII.

sòlids i altament suggerents, així ho fan palès. D'aquesta manera, podem dir que, innegablement, Pierre Hadot ha treballat de cara a la presa de consciència del potencial de sentit que la filosofia té per a tot present, i també, doncs, per al nostre; això sí, sempre que la filosofia es compregui com una *manera de viure* que, ineluctablement, exigeix una *manera de pensar* sòlida i ben fonamentada.

3.2.2.1 Barbara Carnevali: el model de filosofia de Pierre Hadot com a «*réaction*» davant la filosofia moderna

Resulta d'interès ací referir, ni que sigui sumàriament, la lectura que Barbara Carnevali feia, en la *Jornada Pierre Hadot*, sobre la relació entre la comprensió que de la filosofia es tenia en l'antiguitat i la que es tenia en el llarg període que s'inicià amb la cristianització, que ella veu perdurar en el període que va tractar en la seva intervenció: la modernitat. Barbara Carnevali, que en la *Jornada Pierre Hadot* dissertà sobre *Le moi ineffaçable*,⁹⁷ a l'inici mateix de la seva intervenció —la qual s'orientà devers la manera d'exercir la filosofia de Montaigne i sobretot de Rousseau— assenyala com Pierre Hadot havia elaborat la seva interpretació de la filosofia antiga (com a *exercici espiritual*, com a *manera de viure*) en *reacció* a una certa concepció de la relació entre teoria i pràctica que dominava en la filosofia moderna (i que després ella mateixa exemplificaria a través de Montaigne i, sobretot, de Rousseau). Carnevali llegia la relació entre l'antiguitat i la modernitat en forma d'oposició: s'oposaven una *manera de viure* (el cristianisme) i la filosofia (l'especulació abstracta que, com a tal, servia en la mesura del possible a la teologia com a *serventa*, com a *ancilla Theologiae*). Barbara Carnevali feia notar com Pierre Hadot precisava que la transició entre aquests dos models metafilosòfics s'havia dut a terme en el moment de l'escolàstica medieval. Segons Barbara Carnevali, la divisió entre teologia i filosofia ha arribat fins a l'Edat Moderna i ha conservat tota la seva validesa, fins i tot després que el discurs filosòfic s'emancipés de la teologia. Així doncs, la idea de *filosofia* que va triomfar i que va inspirar les institucions pedagògiques i la disciplina acadèmica no va ser altra que la d'un discurs teòric, la d'un sistema de coneixements lògicament coherent i argumentat, però autònom i independent de les exigències concretes de la vida. Barbara Carnevali remarcà que, des de la comprensió de la filosofia de Pierre Hadot, les relacions entre antiguitat i modernitat no es reduïen a una mera exclusió recíproca sinó que, malgrat tota la tradició antiga, havia sobreviscut fins avui. Més encara que podíem reconèixer el seu ensenyament en aquells pensadors que precisament havien rebutjat el model dominant de filosofia. Prova d'això, segons Barbara Carnevali, és el fet que els autors moderns més citats per Pierre Hadot són, sobretot,

97. Cf. nota 5.

Montaigne, Kierkegaard, Nietzsche, Thoureau i Wittgenstein. Barbara Carnevali afegia que a aquesta llista de dissidents s'hi podien afegir —com ho ha fet Juliusz Domański— els humanistes, com ara Petrarca i Erasme, i igualment altres figures de pensadors antiacadèmics i anticonformistes, com ara Rousseau, Sartre i Foucault.

3.2.2.2 *La posició de Jean-François Balaudé davant l'obra de Pierre Hadot: atopia, inactualitat i «rétroaction philosophique»*

Per la seva agudesesa i amplitud ens referirem d'una manera més àmplia a la exposició que el professor Jean-François Balaudé va fer en la *Jornada Pierre Hadot* sobre el pensament i l'obra de Pierre Hadot. La conferència s'intitulava *Rétroaction philosophique: Pierre Hadot, les anciens et les contemporains*,⁹⁸ i en ella va parlar, primer de tot, sobre la veritable ruptura que significa l'obra de Pierre Hadot en relació no només a la definició de filosofia sinó sobretot en relació a la seva posició davant la cosa filosòfica.

Jean-François Balaudé qualificava ben positivament la posició filosòfica de Pierre Hadot com de paradoxal, i això tant per la seva atopia com per la seva inactualitat. D'una banda, el seu treball no podia ubicar-se en cap corrent de pensament contemporani, ni se'l podia reduir a un estatus de pensador cristià distanciat del cristianisme, ni tampoc se'l podia situar dins de l'estoïcisme ni dins de l'epicureisme, com si avui les nostres possibilitats de viure poguessin dependre d'aquests corrents. Però això era perquè qualificava Pierre Hadot d'*atòpic*. Amb raó, Jean-François Balaudé inscrivia l'obra de Pierre Hadot, no pas en cap corrent concret sinó més aviat a l'interior d'una tradició: la tradició dels historiadors de la filosofia, però dins la tradició més rigorosa dels historiadors de la filosofia, és a dir, la d'aquells que se serveixen d'una pràctica rigorosa de la filologia. Era preciament la seva feina d'historiador de la filosofia la que li permetia a Pierre Hadot comprendre interiorment totes les filosofies que ell estudiava, i això perquè s'hi immergeix i, alhora, les situa en perspectiva. Tota filosofia —deia amb penetració Jean-François Balaudé— s'inscriu en una història, en una de les tradicions, amb la qual hi ha, al mateix temps, continuïtats i/o discontinuïtats, i fins i tot ruptures. La història de la filosofia permet de veure tot això. Ens permet aproximar-nos i distanciar-nos amb aquesta o amb aquella filosofia. En aquest sentit —continuava dient— l'enfocament de Pierre Hadot és d'una gran qualitat, sobretot respecte d'aquells filòsofs que aborden el passat apropiant-se'l, però sense ser conscients dels condicionaments i dels prejudicis des dels quals efectuen aquesta reapropiació. Seguia la seva exposició Jean-François Balaudé, assenyalant que hi ha qui se serveix de la història de la filosofia com si fer

98. Jean-François BALAUDE, *Rétroaction philosophique: Pierre Hadot, les anciens et les contemporains* (Cf. notes 5 i 40).

història de la filosofia fos exercir una certa neutralitat en relació a la filosofia, si bé aquests, sovint, recolzen en algun corrent o altre de la filosofia contemporània, que acostuma a ser precisament el seu corrent de referència. Interroguen el passat de la filosofia, fins i tot amb una certa elegància, a partir dels seus interessos propis, de dades de la seva filosofia de referència, i això dóna lloc a lectures diverses que molt sovint esdevenen lectures efímeres que no fan més que discutir entre elles en virtut dels seus pressupòsits. Jean-François Balaudé veia l'originalitat de Pierre Hadot en haver sabut extreure noves vies interpretatives de la filosofia en el seu desplegar-se històricament, i això fer-ho a partir de la seva pràctica d'historiador. En el cas de Pierre Hadot, doncs, no es pretén ni una reconstitució del passat ni una projecció del passat en el present. I Jean-François Balaudé va afegir que la força de la lectura de Pierre Hadot raïa en el fet de proposar una interpretació renovada dels textos filosòfics antics, la qual consistia a fer emergir allò que hi havia en joc en els seus textos a partir de prendre en consideració la manera de procedir dels filòsofs antics i, per tant, a partir de prendre en consideració les pràctiques filosòfiques efectives a través dels textos, i no prenent-hi en consideració —com massa sovint s'esdevé— allò que nosaltres voldríem trobar-hi.

D'altra banda, Jean-François Balaudé remarcava com la interpretació Pierre Hadot, respecte de la filosofia antiga en el seu conjunt, no era l'efecte d'una projecció a partir de problemàtiques contemporànies. Això sostenia que es podia veure pel desajustament que, almenys a primer cop d'ull hi ha, entre la filosofia tal i com es practica avui i la filosofia tal i com l'entén i la comprèn Pierre Hadot, és a dir, tal i com ell la troba en el conjunt de la filosofia antiga. És precisament aquesta interpretació de Pierre Hadot, aquesta interpretació de conjunt de la filosofia antiga, la que —segons Jean-François Balaudé— pot dir-se que és inactual; i, tanmateix, és precisament per aquesta inactualitat que l'obra de Pierre Hadot ens mereix tota la nostra atenció i hi donem tant de crèdit. Com molt bé assenyalava el conferenciant, la inactualitat de Pierre Hadot és una inactualitat serena, que no fa ostentació de res, ni tan sols s'exhibeix com a inactualitat. I afegí que segurament Pierre Hadot acceptaria de dir que els antics (és a dir: Sòcrates, Plató, Epictet, Marc Aureli i Plotí) no han estat menys importants que els contemporanis. Pierre Hadot sempre ha tingut en compte els contemporanis, mai no s'ha tancat en el seu món dels antics. I, plenament d'acord amb Jean-François Balaudé podem afirmar, com ell, que és precisament a causa que Pierre Hadot ha tingut ben presents els contemporanis li ha estat possible accedir a la comprensió que la filosofia antiga tingué de si mateixa. I és precisament per això mateix que ha pogut il·luminar la nostra manera de fer filosofia.

Quant al moviment lector que produeix l'obra de Pierre Hadot, Jean-François Balaudé, en la seva intervenció, l'anomenà decididament movi-

ment de «*rétroaction philosophique*». Convé deturar-nos una mica en el sentit i les conseqüències d'aquesta denominació.

Segons Jean François Balaudé, per tal de comprendre allò que significa l'expressió *retroacció filosòfica*, cal parar esment en els dos punts cabdals de l'itinerari intel·lectual i espiritual de Pierre Hadot, que ja hem exposat més amunt: la seva educació catòlica completa i el seu interès precoç per la filosofia, lligat a determinades experiències espirituals (o místiques). Gràcies a la seva educació catòlica en el tomisme Pierre Hadot va *assimilar* la història de la filosofia occidental. I fou des d'aquí que va poder reprendre la qüestió de la filosofia mateixa d'una manera renovada. D'altra banda, en ser el seu inetrès per la filosofia una cosa precoç —i en el context epocal en el qual es va donar— resulta possible que Pierre Hadot identificés l'exigència filosòfica amb l'exigència catòlica, és a dir, i com diu Hean-François Balaudé, que identificés la vida catòlica amb la vida perfecta, amb la vida en Jesucrist. Tanmateix, tant els seus interessos filosòfics com les seves experiències naturals (oceàniques) li van fer prendre consciència —com exposava Jean-François Balaudé— que fou el cristianisme el qui va fer seves tant la filosofia com la vida perfecta, i amb molta destresa en va canviar el sentit: el cristianisme sostingué que la via cristiana era la *manera de viure* perfecta i que la *philosophia* era una activitat intel·lectual que podia ser de gran ajut a la *manera de viure* cristiana. I així la *philosophia* esdevingué l'*ancilla Theologiae*. Es produí, doncs, una «véritable torsion chrétienne» de la filosofia, en tant que la filosofia, a partir d'aleshores fou compresa únicament com una disciplina teòrica o especulativa.⁹⁹ La clau de lectura de tota aquesta nova interpretació que proposa Pierre Hadot rau en la interrelació que estableix entre *logos* i *manera de viure*. És la recerca d'una nova *manera de viure* la que impulsa a demanarnos qui som per tal de fer de nosaltres mateixos realització plena d'allò que som, és a dir, fer de les nostres vides una vida de plena conformitat amb el que som.

El mateix Jean-François Balaudé exposava en la seva conferència com el moviment lector de *retroacció filosòfica* no era gens antiespeculatiu. Més aviat el que es donava en aquest moviment lector era una comprensió de la *teòria* com a *praxi* o, per dir-ho millor dit, d'una *teòria* impulsadora de la *praxi* o, si es vol, una *praxi* teoritzada. Així Pierre Hadot veia com l'activitat

99. En contra d'aquesta interpretació, i, per tant, en contra de la interpretació del mateix Pierre Hadot en relació a aquest punt capital, cal tenir present l'article de Wayne J. Hankey, on posa en relleu que ni en el neoplatonisme antic ni en Tomàs d'Aquino no hi ha res d'abstracte en la teoria de la filosofia com a ascensió vers Déu, és a dir, que per als autors que pertanyen a aquests corrents, la filosofia és igualment una *manera de viure* que ens transforma i ens orienta vers Déu (Cf. Wayne J. HANKEY, «Philosophy as a Way of Life for Christians? Iamblichan and Porphyrian Reflections on Religion, Virtue and Philosophy in Thomas Aquinas», *Laval théologique et philosophique* 59/2 (2003) 193-224).

filosòfica que cerca la transformació d'un mateix i dels altres a través de l'exercici del pensament, comportava una colla d'*exercicis espirituals* que fins i tot hi tenia a veure el cos. En veure en això l'activitat i la finalitat principal de la filosofia antiga, Pierre Hadot s'adonà —tal com explicava Jean François Balaudé— de «l'infléchissement progressif» profund que el cristianisme sotmeté a la filosofia. El cristianisme, a poc a poc, s'anà presentant com el dipositari exclusiu del camí del bé, autoritzant el refús total de la filosofia pagana, encara que, de tant en tant, procurava alguna conciliació. Per això, perquè la filosofia no es fonamentava en la Revelació, la filosofia fou refusada, encara que, en un segon moment, en el període medieval, certament la filosofia va esdevenir l'*ancilla Theologia*.

Precisament la reconstrucció del procés de cristianització de la filosofia és el que va mostrar a Pierre Hadot clarament —d'acord amb Jean-François Balaudé— que el fet que la filosofia es compregués com a *theòria* és l'efecte d'un procés històric global que va exercir una mena de constrenyiment exterior sobre la mateixa filosofia, la qual, als inicis, es comprenia de tota una altra manera, és a dir, es comprenia com una *manera de viure*, una recerca d'un *ars vivendi* il·luminat per una *theòria*. Segons Jean-François Balaudé, el moviment retrospectiu ens mostra molt clarament que la vocació inicial i fonamental de la filosofia no va ser la que el cristianisme li va imposar. A més, també es posa de manifest que la història de la filosofia moderna i contemporània es comprèn millor si es té present aquest canvi de sentit que va operar-se en la comprensió del que es considerava que era la filosofia perquè també en molts corrents contemporanis de la filosofia trobem les conseqüències d'aquell «l'infléchissement progressif», el qual, en el seu caràcter de progressiu, que ha perdurat fins al nostre present. I, per això, la filosofia contemporània —o molt bona part d'ella— perviu com a disciplina fortament especulativa, i de tal manera que —com deia Jean-François Balaudé— especula sobre l'agonia de l'especulatiu.

La importància que Pierre Hadot en els seus estudis atorga al marc social de la pràctica de la filosofia mostra com quan la filosofia s'institucionalitza ella mateixa es condemna a no ser altra cosa que una disciplina del saber, igualment com els filòsofs poden arribar a ser tan sols uns funcionaris del saber. D'aquí ve el valor de la proposta del projecte de Pierre Hadot: la «*rétroaction philosophique*». Perquè la «*rétroaction philosophique*» pot arribar tenir, per al nostre present contemporani, un notable efecte guaridor.

3.2.3 *El potencial contemporani del moviment lector de Pierre Hadot*

El possible efecte guaridor del moviment lector de Pierre Hadot —el moviment que Jean-François Balaudé denomina «*rétroaction philosophique*»— ens permet abordar la tercera qüestió que volíem platejar-nos, això és: la qüestió del vers on apunta el moviment lector de Pierre Hadot, sobretot tenint ben present davant dels nostres ulls no només l'època

contemporània sinó també la contemporaneïtat del nostre present. Dit d'una altra manera, ens hem de demanar ara per quins podrien ser els efectes, sobretot sobre el nostre present, de la força explicativa del moviment lector que ha endegat el professor Pierre Hadot en transitar des de l'antiguitat clàssica grecoromana fins a la contemporaneïtat, i això, sobretot, respecte de la comprensió del que hauria de poder arribar a ser la filosofia mateixa (qualcom especulatiu o acadèmic o, més aviat, qualcom que afecti la vida dels homes i de les dones del present i de l'esdevenidor).

Per endavant hem de dir que ja en l'obra de Pierre Hadot constatem que s'hi dona, de manera ben natural, el trànsit de l'antiguitat a la contemporaneïtat (i de la contemporaneïtat vers l'antiguitat). I no només això sinó que a causa de la mirada exercitada pel treball exegetic i filosòfic es fa palpablement present en ell la realització de la filosofia com una *manera de viure* i, per tant, en el treball de Pierre Hadot podem veure-hi un exemple en directe de la possibilitat real de realització —encara que sempre de manera condicionada històricament— del filosofar com a *manera de viure*.

A causa de la seva solidesa i rigor exegetics i a causa, també, de la seva sintonia amb el present, la lectura dels textos de Pierre Hadot conté en ella mateixa una potencialitat de sentit per al nostre present del tot remarcable. Alguns lectors perceben d'una manera molt directa aquesta actualitat de sentit i se senten atrets pel contingut transformador que opera en la mirada dels lectors d'avui. El professor Arnold I. Davidson, excel·lent coneixedor de l'obra de Pierre Hadot, i molt bon amic seu, ens n'ha donat algun exemple que no volem deixar de banda. Així, en el *Préface* que ell mateix va escriure al llibre *Exercices spirituels et philosophie antique*, llegim:

«Je me souviens très bien du moment où Michel Foucault m'a parlé de Pierre Hadot pour la première fois. Bien que j'aie vu alors son véritable enthousiasme, je lui répondis que je n'étais pas du tout un spécialiste de la philosophie antique et que je ne voulais pas m'aventurer dans ce domaine. Ce n'est que beaucoup plus tard que l'ai commencé à lire Pierre Hadot, après la mort de Michel Foucault. J'ai tout de suite été bouleversé, non seulement par l'exactitude et la lucidité de ses interprétations des textes, fruit d'une connaissance philologique et historique irréprochable, mais surtout par la vision de la philosophie que j'ai trouvée en filigrane dans ses essais et ses livres. Que Pierre Hadot soit l'un des plus grands historiens de la pensée antique de notre époque est une évidence, ce qui l'est peut-être moins, c'est qu'il est aussi un grand philosophe. Il suffit d'étudier l'ensemble de son oeuvre pour en être convaincu».¹⁰⁰

100. HADOT, *Exercices spirituels et philosophie antique*, 7.

Igualment en la *Introduction* a l'edició francesa de *La philosophie comme manière de vivre*, Jeannie Carlier, la seva autora, ens dona un altre exemple:

«Changer la vie. Changer, du moins, une vie. Peu de livres on cet effet. C'est pourtant ce qu'a écrit à Pierre Hadot un jeune Américain, historien et nullement philosophe, après avoir lu la traduction anglaise de *Qu'est-ce que la philosophie antique?*: "You changed my life". Ce lecteur répondait ainsi d'avance à la question que je pose ici à Pierre Hadot: au-delà de leur grande érudition, vos livres ne sont-ils pas, en somme, des "protreptiques", des livres destinées à "tourner" (*trepein*, en grec) le lecteur vers la vie philosophique? L'écart entre deux projets — d'une part, informer le lecteur d'un ensemble de faits qui montrent sans grande contestation possible que, pour les Grecs, la philosophie n'était pas une construction de système, mais un choix de vie; et, d'autre part, "tourner" discrètement ce lecteurs vers la philosophie ainsi entendu—, cet écart est contenu tout entier entre le titre français du livre de Pierre Hadot, *Exercices spirituels et philosophie antique* [...] et le titre de la traduction anglaise, publiée et préfacée par Arnold I. Davidson, l'un des interlocuteurs des présents entretiens: *philosophy as a Way of Life*.¹⁰¹

En aquesta mateix edició anglesa citada (*Philosophy as a Way of Life*), Arnold I. Davidson, en la seva *Introduction: Pierre Hadot and the Spiritual Phenomenon of Ancient Philosophy*, en explica, des d'altres consideracions, la seva mateixa experiència personal:

«I believe it was in 1982 that Michel Foucault first mentioned Pierre Hadot to me. Struck by Foucault's enthusiasm, I photocopied a number of Hadot's articles, but, to my regret, never got around to reading them until several years after Foucault's death. I immediately understood, and shared, Foucault's excitement, for Hadot's work exhibits that rare combination of prodigious historical scholarship and rigorous philosophical argumentation that upsets any preconceived distinction between the history of philosophy and philosophy proper. Expressed in a lucid prose whose clarity and precision are remarkable, Hadot's work stands as a model for how to write the history of philosophy».

Però, més enllà d'aquests exemples, que són ben reals, i que expressen quelcom de la potencialitat que l'obra de Pierre Hadot té sobre el nostre present lector, el que ens hem de demanar és què s'esdevé amb la lectura de Pierre Hadot. La potencialitat del moviment lector de Pierre Hadot és un fet. Ara bé, per tal de no caure en falses psicologitzacions que no fan al cas —o no haurien de fer el cas—, hem de concentrar els nostres esforços en mirar que s'hi opera en l'obra de Pierre Hadot.

Allò que Jean-François Balaudé ha denominat «rétroaction philosophique» ens pot ajudar una mica més a veure el que s'esdevé amb el movi-

101. HADOT, *La philosophie comme manière de vivre*, 7.

ment lector de Pierre Hadot. Em sembla del tot oportú repetir allò que ja hem dit anteriorment: la lectura que Pierre Hadot ens ofereix ha ressituat la noció de filosofia en un camí que ja abans havia estat fressat per la mateixa filosofia, que molt sovint ha estat descurat i que fins i tot, havia portat a llegir la mateixa filosofia de l'antiguitat clàssica des de paràmetres tan sols de tonalitats acadèmiques o especulatives; i ara, en canvi, gràcies al treball de Pierre Hadot, entre d'altres, ha estat possible posar en relleu com la filosofia era més aviat una *manera de viure*. I aquesta lectura, ben fonamentada exegeticament en els textos dels autors de l'antiguitat clàssica, Pierre Hadot ens l'ha mostrat profitosa per a llegir autors de la contemporaneïtat occidental. I és que en el fons el que ha entrat en joc és l'estatus de la filosofia. Això ens capacita per respondre amb claredat a la pregunta de per què la lectura que Pierre Hadot ha anat realitzant dels textos filosòfics de l'antiguitat permet que, en la nostra contemporaneïtat, sigui encara possible la filosofia; o, si es vol: per què aquesta lectura té en ella mateixa incidència en el present contemporani. Perquè s'hi ha mostrat, amb aparells exegetics de precisió, alguna cosa que s'havia d'alguna manera, desdibuixat o, fins i tot, ocultat: el paper transformador de la filosofia respecte de cada present; transformador no pas d'una realitat genèrica sinó de la realitat més propera a nosaltres mateixos que no és altra que nosaltres mateixos (la nostra mirada). I amb aquesta mirada nova l'apropament als altres, al món i a l'Indicible transforma la realitat del tot, encara que amb la lentitud que el temps—vulguem-ho o no—sempre ens exigeix.

Com va dir Jean-François Balaudé en la seva conferència,¹⁰² Pierre Hadot, amb el seu il·luminar el passat, ens obliga a interrogar-nos sobre el que nosaltres fem quan pretenem fer filosofia o actuar com a filòsofs, és a dir, ens obliga de demanar-nos què entenem per «fer filosofia». Ell deia incisivament: entenem tan sols fer un article? O escriure un llibre? O fer classes? O bé volem dir recercar una forma de coherència global que ens permeti concordar el que pensem amb el que fem, el que pensem especulativament amb que sentim en el nostre interior. I afegia: no és necessari ser professors de filosofia per tal de fer filosofia, encara que també es pot fer filosofia essent professors de filosofia. En aquest sentit és del tot recomanable l'article de Pierre Hadot intítulat «*Il y a de nos jours des professeurs de philosophie, mais pas de philosophes...*».¹⁰³

Certament que aquest retornar exigent al passat, a la manera metodològicament rigorosa com la que practica el professor Pierre Hadot, ens ha de portar a rellegir el nostre present contemporani des de la mateixa comprensió lectora del que és la filosofia. Es tracta no d'una comprensió feble

102. Vegin notes 5 i 40.

103. HADOT, *Exercices spirituels et philosophie antique*, 333-342.

de la filosofia, sense cap rigor d'anàlisi ni cap rigor crític. Ben al contrari, es tracta de desplegar tot el potencial d'anàlisi que la filosofia permet per tal de viure sempre amb aquest rigor crític. A aquesta *manera de viure* concentrada en el que és essencial, i viscuda en l'esforç d'una exercitació constant del pensament en el rigor crític fonamentat, és al que ha de conduir-nos en el nostre present la vida filosòfica. I la mirada a l'antiguitat i a la contemporaneïtat que ens brinda Pierre Hadot és testimoni de la potencialitat d'aquesta manera de viure i, alhora, de la seva possibilitat que sigui realitzable de debò.

La filosofia impulsa el desig de saber, un desig que exigeix un treball tenaç i intens. La vida de les idees té les seves exigències i, més que cap altra, l'exigència de pensar, des de l'experiència del real, una obertura al món i als altres, com assenyala amb raó el professor Jean-François Balau-dé. Això suposarà una transformació interior sense la qual és impossible una mirada nova.¹⁰⁴ Tots els autors, antics i contemporanis, que ha treballat Pierre Hadot, ens han mostrat, a través dels seus textos, com la transformació operada en ells ens ha ofert una mirada nova dels altres, del món i del Tot Indicible.

El treball de Pierre Hadot il·lumina el passat, i il·luminant el passat actua no pas directament sobre el passat —el qual resta explicat i interpretat des de nosaltres i per a nosaltres— sinó que actua sobre el present. Perquè la comprensió dels textos del passat, si s'arriba a donar de manera fidel, mostra la potència de l'acte lector, que activa per al present la capacitat interrogadora que cerca de formular bé les preguntes i d'encaminar les respostes, i de tal manera que aquestes permetin una transformació interior capaç de transformar les relacions amb els altres, amb un mateix, amb el món i amb l'Indicible, és a dir, que possibilitin una transformació tal que humanitzi el transitar per la vida gràcies a una mirada nova apte per a dotar-nos de paraules amb les quals puguem emparaular el món.

El que ens hi juguem amb tot això no és disposar d'una mirada amb més o menys capacitat d'enfocar, amb més o menys precisió, el que som i el que tenim al davant. El que ens hi juguem és la nostra relació amb la vida i amb la veritat, que tan i tan sovint tenen a veure amb la mort. La filosofia ens ha d'exercitar a viure i a morir en aquest viure. I la vida és una novetat quotidiana que exigeix el coratge de viure-la i en coratge de saber morir-hi. La feina és de cadascú de nosaltres.

Pierre Hadot amb els seus treballs ens ha reobert les preguntes, aquelles que per a la filosofia són de permanent actualitat: què és la filosofia? I també: què hauria de ser la filosofia? Les respostes resten obertes. L'obra de Pierre Hadot hi mira de contestar, i indiscutiblement ens ha fet un gran bé, o ens el pot arribar a fer. Això ja no depèn d'ell sinó de cadascú de nosaltres.

104. Vegin notes 5 i 40.

4. Conclusió

La lectura que Pierre Hadot duu a terme de l'antiguitat fa possible que en el nostre present encara resulti apassionant la vida filosòfica, això és, una vida dedicada i, sobretot, concentrada en el que és essencial. Pierre Hadot és indiscutiblement un lector que, en penetrar a fons en el món de l'antiguitat, ens ha permès també, d'una manera magistral, comprendre amb una mirada més exigent la nostra contemporaneïtat.

No voldria acabar la meua exposició sobre la comprensió i l'actualitat de la filosofia de Pierre Hadot sense donar-li a ell mateix la paraula. Voldria, doncs, acabar amb algunes paraules seves, sobretot amb aquelles que ha escrit en el seu darrer llibre sobre Goethe. Es tracta d'un llibre que em sembla ben particularment important perquè en ell hi veiem com Pierre Hadot sent que el seu itinerari filosòfic i personal va arribant a port. A bon port, caldria afegir. Vegem els textos.

En el primer text que em proposo llegir, se'ns mostra un Pierre Hadot ancià que resta incansablement fidel a la seva comprensió de la vida filosòfica:

«En écrivant ce livre, me sentant vieillir, j'étais hanté par le *Memento mori*. Mais, sous l'influence de Goethe, j'ai compris toute l'importance de *Memento vivere* et j'ai pensé alors que la devise goethéenne «N'oublie pas de vivre» pouvait très bien résumer le contenu de mon livre et en être le titre»¹⁰⁵

El segon text que voldria posar a consideració de vostès és un fragment de la *Conclusion* del mateix llibre sobre Goethe. En ell Pierre Hadot ens confessa un parell d'escrúpols que sempre l'han amoïnats i que mai no ha silenciats:

«Pour ma part, je suis séduit par cette attitude d'émerveillement. Toutefois, j'ai depuis longtemps des scrupules que j'ai exprimés plusieurs fois déjà. D'une part, cette attitude intérieure n'est-elle réservée qu'à des privilèges? Et, d'autre part, peut-on se résigner à acquiescer à l'immense souffrance dans laquelle est plongée la plus grande partie de l'humanité, broyée par les appétits de pouvoir et de richesse, ou par le fanatisme aveugle d'un petit nombre d'hommes sans scrupules?»¹⁰⁶

I afegeix:

«En terminant ce livre, j'avais l'impression d'avoir exposé un point de vue de privilégié qui peut se payer le luxe de pratiquer des «exercices spirituels»».¹⁰⁷

I, més endavant, com un retoc de precisió a tot el que ha escrit al llarg de la seva vida, llegim:

105. HADOT, *N'oublie pas de vivre*, 11.

106. *Ibidem*, 269-270.

107. *Ibidem*, 270.

«La vie philosophique ne consiste pas uniquement dans la parole et l'écriture, mais dans l'action communautaire et sociale». ¹⁰⁸

La vida filosòfica ha de ser quelcom de guaridor no només del propi *jo* sinó del *nosaltres* real que habita el món. La vida filosòfica té a veure, doncs, amb la vida de cada dia:

«La manière de vivre philosophique, c'est tout simplement le comportement du philosophe dans la vie quotidienne». ¹⁰⁹

Pierre Hadot ens impulsa a viure filosòficament. I sap que ens hi convidava enmig d'un món que viu trasbalsat i al qual interessa relativament poc la filosofia. Vivim en un «final d'un món». La filosofia, si es comprèn com a una «manera de viure» que en cada present repta cadascú de nosaltres a un treball constant i esforçat de transformació de la mirada respecte d'un mateix, respecte dels altres i respecte del món i de l'Indicible, no tindrà més final que el final de la destrucció dels ídols que s'ha creat de si mateixa. La relació de la filosofia amb la veritat, el bé i la justícia continua essent un cavall gens corcat que suporta bé el pes de la teulada. Una relació que s'ha de realitzar en el viure de tots els qui realitzen en ells i en els altres la veritat, el bé i la justícia.

En aquest «final d'un món», en el qual tan convenient i necessari és el coratge per a viure filosòficament, he de confessar que no ha deixat de resultar-me altament simbòlic el fet d'haver pronunciat aquesta lliçó inaugural de la Societat Catalana de Filosofia, que tant ha volgut subratllar el valor saludable del *logos* i del *treball sobre el logos* per a la *vida*, precisament en un lloc on tant s'ha vetllat en favor de la salut, en aquesta que fou la Casa de la Convalescència d'aquest bell edifici de l'antic Hospital de la Santa Creu.

Moltes gràcies.

108. *Ibidem*, 271.

109. HADOT, *La philosophie comme manière de vivre*, 159.